

Titel: Forord

Citation: "Forord", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K4*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Finn Hauberg Mortensen, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2002 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-f-kom-root.pdf> (tilgået 12. juli 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K4

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.
[Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Forord** : Titellordet er flertal. Foruden det forord, der hedder det samme som skriftet selv, rummer dette otte stykker, der hver for sig viser sig at være forord til værker af forskellige genrer eller at omhandle emner, som en forfatter må reflektere over, før han udgiver en bog. I: Forord til en nytårsgave i J.L. Heibergs manér (jf. *Pap.* IV B 125-139). II: Om litteraturkritikkens usselhed (oprindelig indledning til en planlagt anmeldelse af et værk af Christian Winther). III: Forord til andet oplag af nytårsgaven i Heibergs manér. IV: Forord til en nytårsgave med særligt henblik på Heibergs årbog *Urania*. V: Forord til et skrift om Totalafholdenhedsselskabet. VI: Forord til et opbyggelsesskrift for dannede, dvs. hegeliansk tænkende mennesker. VII: Forord til en bog, der ikke er skrevet af efter 10 andre, men ud af forfatterens personlighed (oprindelig forord til *Begrebet Angest*). VIII: Forord til et filosofisk tidsskrift. Om de enkelte stykkers oprindelse henvises til tekstredigeringen til *Forord*, s. 541-562. Titlen forkortes herefter *F*.

I trykt udgave: Bind 4 side 465 linje 1

◀ **Morskabslæsning ... efter Tid og Leilighed** : Ved morskabslæsning forstås her de såkaldte folkebøger, dvs. det 18. og 19. årh.s underholdende almuelitteratur, der ofte var nedsunken kulturgods med rødder i orientalske eventyr, apokryfe bibelfortællinger og middelalderlig helteedigtning. SKs undertitel kan rumme en betydning til forfatteren, kritikeren og litteraturhistorikeren Knud Lyne Rahbeks udgave af en række folkebøger, *Dansk og Norsk Nationalværk, eller Almindelig ældgammel Moerskabslæsning* bd. 1-3, Kbh. 1828-30, ktl. 1457-1459.

I trykt udgave: Bind 4 side 465 linje 2

◀ **Nicolaus Notabene** : lat., efternavnet betyder en kritisk anmærkning eller et NB. Forkortet til initialer svarer navnet også til N.N., dvs. betegnelsen for en anonym person, hvemsomhelst (497,8 og 509,31).

I trykt udgave: Bind 4 side 465 linje 5

◀ **hensynsløs** : uoverlagt.

I trykt udgave: Bind 4 side 467 linje 3

◀ **for godt Kjøb kjøbe** : købe billigt eller fordelagtigt; komme let til.

I trykt udgave: Bind 4 side 467 linje 10

◀ **lagttagelsens Beleilighed!** : lejligheden til at gøre en iagttagelse. Trods det afsluttende udråbstegn må sætningen forstås som et spørgsmål: Og dog, skulle man ikke ved et nøjere studium af forord udnytte en let mulighed for at gøre interessante iagttagelser?

I trykt udgave: Bind 4 side 467 linje 11

◀ **Literatus** : litterat; den lat. form giver ordet en spøgende, let nedsættende klang.

I trykt udgave: Bind 4 side 467 linje 15

◀ **Provincialismer** : sproglige udtryksmåder eller ord, som kun bruges i en enkelt landsdel.

I trykt udgave: Bind 4 side 467 linje 18

◀ **blysomme** : beskedne, undselige.

I trykt udgave: Bind 4 side 467 linje 21

◀ **fripostige** : frække, næsvise.

I trykt udgave: Bind 4 side 467 linje 22

◀ **Fordraaber** : eller førstedråber, det første destillat, der fremkom ved brændevinsbrænding, og som ansås for at besidde særlig styrke og velsmag.

I trykt udgave: Bind 4 side 467 linje 25

◀ **forsøges** : prøves.

I trykt udgave: Bind 4 side 468 linje 1

◀ **den græske Naivetet** : I marginen af kladden til dette sted findes følgende bemærkning, der viser, hvad SK har tænkt på: »Grækerne brugte egl. slet intet Forord, men sagde strax i det første Punktum alt hvad Bogen skulde handle om« (*Pap.* V B 74,1). Det passer på Homers *Iliade* og *Odyssé* samt på historikerne Herodot og Thukydide fra det 5. årh. f.Kr., men ikke på Platon og Aristoteles. Hos de gr. talere er det snarest

reglen, at de bruger forord.

I trykt udgave: Bind 4 side 468 linje 4

◀ **Apparat** : hjælpemidler, dvs. opslagsværker og andre bøger til studiebrug.

I trykt udgave: Bind 4 side 468 linje 7

◀ **I den nyere Videnskab ... sit Banesaar** : Der hentydes til tyskeren G.W.F. Hegels (1770-1831) filosofi og mere bestemt til den 'fortale', hvormed Hegel udstyrede sit første hovedværk, *Phänomenologie des Geistes* (1807). I begyndelsen af denne fortale hedder det, at sandhedens sande skikkelse, hvori den alene kan eksistere, må være det videnskabelige system, og at det nu er på tide at hæve filosofien til videnskab. Dette er Hegels ambition, men da han samtidig er bevidst om, at den strider imod tidens (dvs. romantikkens) forestillinger, vil han fremsætte en erklæring i form af et forord, hvad der ellers er en uting i et filosofisk værk. Et sådant værk må være rettet mod sandhedens erkendelse, og i forhold hertil er et forord, der vil forklare værkets formål og stilling til andre værker og andres forestillinger, i almindelighed overflødigt, ja upassende og formålsstridigt. Jf. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (forkortet *Hegel's Werke*); bd. 2, udg. af J. Schulze, 1832, ktl. 550, s. 3-7 (*Jub.* bd. 2, s. 11-15).

I trykt udgave: Bind 4 side 468 linje 8

◀ **Bogen med Sagen og Systemet med Intet** : Hegel selv og hans disciple betegnede mesterens filosofiske lærebygning som 'systemet'. Hegel kræver i indledningen til *Wissenschaft der Logik*, at logikken skal begynde med 'sagen selv'. Jf. *Hegel's Werke* (468,8) bd. 3, udg. af L. von Henning, 1833 [1812], ktl. 552, s. 26 (*Jub.* bd. 4, s. 36). Dette bliver nærmere bestemt til, at logikken skal begynde med 'den rene væren', der imidlertid er identisk med 'intet' (s. 59-74; *Jub.* s. 69-84). Hegels danske elev, digteren og kritikeren J.L. Heiberg (483,24), gjorde tanken om, at systemet måtte begynde med intet, til noget i retning af et slagord; jf. fx de første otte paragraffer af hans artikel »Det logiske System« i tidsskriftet *Perseus, Journal for den speculative Idee*, udg. af Heiberg, nr. 2, Kbh. aug. 1838, ktl. 569, s. 1-45.

I trykt udgave: Bind 4 side 468 linje 14

◀ **Det Incommensurable** : det, der ikke kan sammenlignes med andet, ikke passer ind i beskrivelsen.

I trykt udgave: Bind 4 side 468 linje 19

◀ **Contentement og Fornøjelse** : Udtrykket er en pleonasme ('dobbeltkonfekt'), da det franske og danske ord betyder det samme. Udtrykket stammer fra den da. forfatter Ludvig Holbergs (1684-1754) komedie *Barselstuen* (1724) 2. akt, 7. scene, hvor det indgår i en lang og opstyltet replik af Else Skolemesters. Jf. *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 eller 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 2. Bindene er uden årstal og sidetal.

I trykt udgave: Bind 4 side 468 linje 22

◀ **Den nyeste ... komme til et Brud** : hentydning til den spaltning af Hegels filosofiske skole i et højre og et venstre, som fandt sted i 1830'erne, bl.a. foranlediget af religionskritikerne Ludwig Feuerbach og David Friedrich Strauß (begge venstrehegelianere). At der tænkes på Feuerbach, fremgår af kladden til dette sted, hvori det hedder: »Har end den nyeste videnskabelige Methode først gjort mig opmærksom paa at det maatte komme til et Brud, og bliver det end min Fortjeneste ligesom Feuerbach^s at gjøre Alvor af det med Bruddet, saa har jeg dog ogsaa paa andre Maader vidst at gjøre Skjebnen elastisk og overbevise mig om, at det dog tidlig eller sildig maatte komme dertil« (*Pap.* V B 74,5).

I trykt udgave: Bind 4 side 468 linje 25

◀ **bestemmet reent lyrisk** : hentyder formentlig til J.L. Heibergs (483,24) æstetiske system, der efter hegelsk mønster forsøger at bestemme skønlitteraturens genrer efter deres væsen som henholdsvis lyriske, episke eller dramatiske. Ud fra de samme grundbegreber søger Heiberg i sin kritik at bestemme arten eller rækkevidden af den enkelte digters talent og graden af overensstemmelse mellem talentet og de genrer, det har valgt at udtrykke sig i. Heibergs æstetik betegner dog en modifikation af det hegelske forbillede, for hvor Hegel sætter den episke poesi som det første, umiddelbare trin, anbringer Heiberg den lyriske poesi på denne plads. Formuleringen rummer muligvis en mere præcis hentydning til Heibergs artikel »Lyrisk Poesie« i *Intelligensblade*, udg. af Heiberg, bd. 1-4, Kbh. 1842-44; nr. 26-27, 15. april 1843. Her bestemmes Poul Martin Møllers efterladte, fragmentariske novelle »En dansk Students Eventyr« som aldeles lyrisk i sin karakter, skønt den er skrevet i prosa (bd. 3, s. 26f.).

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 10

◀ **efter Tid og Sæd** : variation over flere almindelige talemåder, hvor tid og sæd (dvs. skik) kædes sammen, fx. 'nye tider, nye sæder' og 'andre tider, andre sæder'.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 12

◀ **leves sub noctem susurri** : lat. sagte hvisken, når natten falder på. Citat fra den rom. digter Horats' oder, 1. bog (*Carminum liber I*) 9,19, hvor der tales om stævnemøder i aftenstunden. Hos Horats står der dog ikke »leves« (= let, mild, sagte), men »lenes(que)« (= blød, sagte). Jf. *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udg., Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 11.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 17

◀ **gjække** : drille.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 18

◀ **der frister Fortroligheden** : som udfordrer eller lokker til betroelse; som man føler trang til at fortælle.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 23

◀ **Schenkel** : betegner i det hippologiske fagsprog indersiden af rytterens skinneben.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 25

◀ **Valdbyakke** : Valby bakke, højdedrag vest for København. Bakkens nordlige og nordøstlige del hedder Frederiksberg Bakke; her ligger Frederiksberg Slot.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 28

◀ **Dagvognen** : var en institution, der indførtes 1834 til daglig (eller blot regelmæssig) transport af personer og varer på landet. Også fra København til byerne i omegnen blev der etableret kørsel med dagvogn, som naturligvis var hestetrukket.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 29

◀ **Echo** s: gr. lyd, genlyd. Navn på en gr. bjergnymfe, der if. myten blev efterstræbt af Pan. Da hun afviste ham, blev hun sønderrevet af den forsmåede bejler, så kun stemmen blev tilbage. Ovid fortæller en anden historie i sine *Forvandlinger (Metamorphoses)* 3. sang, v. 356-401: Da Echo havde holdt gudinden Hera hen med snak, mens Zeus lå i med andre nymfer, blev hun straffet ved kun at kunne gentage andres ord. Siden tæredes hun bort af ulykkelig kærlighed til ynglingen Narcissos, så kun stemmen blev tilbage.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 33

◀ **vinkende** : lokkende.

I trykt udgave: Bind 4 side 469 linje 33

◀ Gaaden **opgiven**: givet, formuleret.

I trykt udgave: Bind 4 side 470 linje 4

◀ **Jasminhytte** n: et lysthus, hovedsagelig dannet af jasminbuske, der bærer hvide, tungt duftende blomster.

I trykt udgave: Bind 4 side 470 linje 6

◀ **en Gjæk i Vinteren og en Nar om Sommeren** : allusion til talemåden 'vintergæk og sommernar', som ofte bruges i de gækkebreve, der udsendes før påske, og hvis afsender det er modtagerens opgave at gætte. Både vintergæk og sommernar kan betegne den tidlige forårsblomst, som man sender indlagt i gækkebrevet; men vintergækken kan desuden være brevets anonyme afsender, ligesom sommernarren kan være den modtager, som ikke gætter afsenderens identitet.

I trykt udgave: Bind 4 side 470 linje 8

◀ **han er god Dag og Farvel** : talemåde, der beskriver et kortvarigt, uforpligtende samvær; en flygtig eller overfladisk person.

I trykt udgave: Bind 4 side 470 linje 9

◀ **Døgenicht** : af ty. Taugenichts, døgenigt, drivert, en person der ikke duer til noget.

I trykt udgave: Bind 4 side 470 linje 10

◀ **Systemet** : 468,14.

I trykt udgave: Bind 4 side 470 linje 15

◀ **han afbetaler ikke Statsgjelden** : Ved den første officielle opgørelse, pr. 1. jan. 1836, var den danske stats gældsætning på 130 millioner rigsdaler, hvilket var ca. 10 millioner mere end i 1816, tre år efter statsbankerotten. Forrentningen af gælden optog i 1836 40% af statens udgiftsbudget. Dette budget vakte forfærdelse i offentligheden, og på det første sammentræde i den rådgivende stænderforsamling for øerne (471,25) 1835-36 blev der rejst krav om, at Frederik VI nedsatte en kommission til indførelse af besparelser på statsbudgettet og nedbringelse af gælden. Det skete dog ikke, men gælden blev fra nu af nedbragt, og pr. 1. jan. 1840 kunne den opgøres til 124 millioner rigsdaler. Forfærdelsen gav sig også udslag i private initiativer: I 1835 skrev en birkedommer fra Fanø i *Kjøbenhavnsposten* en opfordring til avisens læsere om at indsende frivillige bidrag til gældens afbetaling, og selv sendte han 16 rigsdaler til Statsgældsdirektionen. I 1836 forsøgte en regnskabsfører fra Samsø at stifte en forening til gældens frivillige afbetaling, men projektet mødte ikke forståelse og lå i dvale indtil 1840, da Christian VIII besteg tronen. Regnskabsføreren allierede sig med den københavnske teolog Jacob Chr. Lindberg, en af Grundtvigs betydeligste støtter, og gennem halvandet års intense forberedelser lykkedes det at skabe grundlag for »Foreningen i Kjøbenhavn af 11. Juli 1842 til Statsgjeldens Afbetaling ved frivillige Bidrag«. SKs broder P.C. Kierkegaard engagerede sig stærkt i sagen. Han var ordfører for den deputation, som i marts 1842 opsøgte kongen og bad om tilladelse til at danne foreningen, ligesom han blev medlem af dens »foreløbige Central-Komité«. P.C. Kierkegaard forfattede endog en 25-siders pjece om projektet: *Om Foreningen for Statsgjeldens Formindskelse ved frivillige Bidrag*, Kbh. marts 1842. Han udtrådte af komiteen i sept. 1842, da han blev udnævnt til sognepræst i Pedersborg og Kindertofte. Foreningens arbejde blev i øvrigt ingen succes – udgifterne oversteg indtægterne – og i begyndelsen af 1844 opløste den sig selv.

I trykt udgave: Bind 4 side 470 linje 15

◀ **det kongelige Bibliothek** : i København, grundlagt af Frederik III (1609-70, konge fra 1648). Siden 1793 er Det kgl. Bibliotek Danmarks nationalbibliotek og åbent for offentligheden. På SKs tid havde biblioteket til huse i en længe i det nuv. Rigsdagsgården ved Christiansborg Slot, nord for sit senere hjemsted (*se kort 2, B4*).

I trykt udgave: Bind 4 side 470 linje 36

◀ **Excerpter** : uddrag af bøger, notater fra læsning.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 1

◀ **holdt (...) Ørene stive** : holdt sig standhaftig, lod sig ikke anfægte.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 7

◀ **Recognosceren** : undersøgelse eller udspejdnings af fjendens område.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 11

◀ **et quidem** : lat. og dét.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 13

◀ **til Krøller** : dvs. som papillotter, der på SKs tid bestod af sammenrullede stykker papir, hvorom hårlokkerne blev rullet for at få dem til at krølle.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 15

◀ **speciel Censur** : If. trykkefrihedsforordningen af 27. sept. 1799 var der ikke generel censur i Danmark, men forordningen indeholdt en række strafferetlige bestemmelser mod skribenter, der kritiserede forfatningen, regeringen, kongen, religionen mv. Den, der én gang havde fået dom for at overtræde forordningens grænser, var resten af sit liv forpligtet til at lade sine skrifter censurere af politimesteren. Efter at der 1814 blev indført forhåndscensur af alle skrifter under 24 ark (384 sider i oktavformat), blev denne regel om individuel censur omtalt som særlig eller speciel censur. Særlig censur gjaldt fx for N.F.S. Grundtvig fra 1826, efter udsendelsen af *Kirkens Gienmæle* (487,29), men han blev løst fra forpligtelsen i 1837.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 17

◀ **maa trykkes** : politimesterens officielle påtegning på de skrifter af censurdømte forfattere, som havde passeret den særlige censur.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 18

◀ **Pressefølgelse** : Ordet brugtes tidligere om myndighedernes anslag imod pressens relative frihed.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 21

◀ **Regres** : ret til godtgørelse; appelret.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 25

◀ **Cancelliet** : Danske Kancelli, der under enevælden var et af de i alt 16 kollegier, hvori statsadministrationen foregik. Kancelliet tog sig groft sagt af de sager, som i dag hører under Justitsministeriet, Indenrigsministeriet, Undervisningsministeriet, Forskningsministeriet, Kulturministeriet og irkeministeriet. (De tilsvarende sager for hertugdømmerne blev varetaget af det Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli, tidligere kaldet 'Tyske Kancelli'.) Kancelliet var overordnet instans for den politimyndighed, som forestod forhåndscensuren. Da Frederik VI i 1834-37 ønskede at indskrænke trykkefriheden yderligere, blev det frarådet af Danske Kancelli.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 25

◀ **Stænderforsamlingen** : I 1834 indførte Frederik VI de såkaldte rådgivende provinsialstænder: fire regionale, valgte forsamlinger uden besluttende myndighed. Landets fire provinser var Slesvig, Holsten, Jylland og øerne. Valgret og valgbarhed til forsamlingerne var stærkt begrænset, men deres oprettelse var det første skridt på vej mod folkestyret. I 1836 frarådede stænderforsamlingerne for Jylland og øerne Frederik VI at indskrænke trykkefriheden, men forgæves.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 25

◀ **Disputator** : deltager i en disputats, dvs. ritualiseret diskussion eller diskussionsøvelse; også med bibetydningen 'ordkløver'. Fra middelalderen til det 19. årh. udgjorde latinske disputatser et vigtigt led i den akademiske dannelse. Der var tre slags: 1) Kollegiedisputatserne, som de studerende selv foranstaltede på deres kollegier. 2) De akademiske disputatser, der foranstaltedes af universitetets professorer som led i undervisningen. 3) Magister- og doktordisputatserne, hvorved en kandidat under officielle former kunne erhverve de højeste akademiske grader.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 28

◀ **plaidere** : plædere, forsvare.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 28

◀ **til Baade** : til nytte.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 29

◀ **Syllogisme** : logisk følgeslutning, hvor konklusionen udledes af to præmisser (forudsætninger).

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 31

◀ **at sige** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 4 side 471 linje 34

◀ **spørges** : efterspørges; regnes for noget.

I trykt udgave: Bind 4 side 472 linje 5

◀ **Retdens Gang ... er saare lang** : hentydning til et vers af Jens Baggesens digt »Kallundborgs Krønike, eller Censurens Oprindelse« (1786): »Thi saare lang er Rettens Vei«. Jf. *Jens Baggesens danske Værker*, udg. af forfatterens sønner og C.J. Boye, bd. 1-12, Kbh. 1827-32, ktl. 1509-1520; bd. 1, s. 245.

I trykt udgave: Bind 4 side 472 linje 6

◀ **kurz und bündig** : ty. kort og fyndig.

I trykt udgave: Bind 4 side 472 linje 8

◀ **den forlorne Ægtemand** : den fortabte ægtemand. En parodisk sideform til Bibelens forlorne søn (Luk 15,11-32, NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 472 linje 35

◀ **liflig saa lang Dagen er** : variation af talemåden 'så god (eller klog eller kærlig), som dagen er lang', bl.a. brugt i Holbergs komedie *Mascarade* (1724) 3. akt, 3. scene. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 2: »Han var saa god tilforn, som Dagen var lang, men nu er han verre end en Dievel«.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 10

◀ **in contento** : lat. i sit hovedindhold.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 10

◀ **gaaer i Klubben** : Siden ca. 1770 havde København haft et borgerligt klubliv, der ganske vist kulminerede o. 1800, men dog fortsatte ind i det 19. årh. Klubberne, der efterhånden fortrængtes af politiske foreninger, var dels oplysende, dels litterære og dramatiske, i visse tilfælde også velgørende, men først og fremmest selskabelige sammenslutninger. Her kunne man tale med ligemænd, ryge, drikke punch eller kaffe, læse aviser og spille kort. Nogle af klubberne tillod, at medlemmerne tog deres koner med en gang om ugen, foruden til baller og maskerader; men normalt var kvinder forment adgang.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 12

◀ **Nebucadnezar, der læser den usynlige Skrift** : I Dan kap. 2 og 4 fortælles om kong Nebukadnesar af Babylon og hans to drømme, der tydes af Daniel. Men den usynlige skrift, 'skriften på væggen', omtales i kap. 5, og det er Nebukadnesars søn Belshassar, der ser den.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 20

◀ **præterea censeo** : lat. i øvrigt mener jeg. Fortsættelsen lyder: »Carthaginem esse delendam«, dvs. Kartago bør ødelægges. Med denne formular skal den rom. politiker Marcus Porcius Cato d.æ., kaldet Cato Censorius, (234-149 f.Kr.) en tid lang have sluttet alle sine taler i senatet. Jf. Plutark »Marcus Cato« 27 i *Parallele liv* (*Plutark's Levnetsbeskrivelser*, overs. af Stephan Tetens, bd. 1-4, Kbh. 1800-11, ktl. 1197-1200; bd. 3, s. 458).

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 27

◀ **Naturbesværgelse** : forsøg på at få magt over naturkræfterne ved hjælp af manen eller trylleformularer.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 29

◀ **Disputats** : 471,28.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 30

◀ **hos Holberg** : i komedien *Jacob von Tyboe* (1725) 3. akt, 4. scene, hvor magister Stygotius klager over den tiltagende uvidenhed blandt akademikere og på sit latin-danske siger: »Jeg hørte en Licentiatum selv publice in Cathedra confundere Ubi Prædicamentale og Ubi Transcendentale«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 3.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 32

◀ **ubi prædicamentale og ubi transcendentale** : Ubi er lat. og betyder hvor. Det prædikamentale eller prædikative 'hvor' er en af de ti kategorier, som if. den aristoteliske logik kan bruges om tingene i den skabte (eller i hvert fald den legemlige) verden. Med det transcendentale 'hvor' er begrebet derimod overført på det tomme rum eller på tænkte steder uden for verden. Mens det prædikative 'hvor' er en logisk kategori, er det transcendentale en metafysisk kategori, og licentiaten hos Holberg har altså vist sin mangel på evne til at skelne mellem logik og metafysik.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 33

◀ **fra Haanden - og til Hjertet** : kombination af talemåderne 'fra hånden i munden', der betegner en nødtørftig levevis, en fattigdom (her på argumenter), og 'at gå én til hjerte', der betyder at gøre indtryk på én, bevæge.

I trykt udgave: Bind 4 side 473 linje 34

◀ **vertimod hvad Præsten sagde** : nemlig da de blev gift. I *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830, ktl. 381, foreskrives »ved Brudevielse paa Søgne Dage«, at der prædikes over Matt 19,3-7 (s. 262f.). I prædiketekstens v. 5 hedder det: »derfor skal et Menneske forlade Fader og Moder, og blive fast hos sin Hustru; og de To skulle være til eet Kiød«. At fruén i stedet for at referere de sidste ord siger: »og saa ikke

videre«, beror på blufærdighed.

I trykt udgave: Bind 4 side 474 linje 5

◀ **»besynderlig« Pligt** : særlig pligt. Der hentydes til Nicolai Edinger Balle og Christian Bastholms vidt udbredte *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler*, Kbh. 1824 [1791], ktl. 183. Bogen omtales almindeligvis som Balles lærebog. I kap. 6 behandles A) pligterne imod Gud, B) pligterne imod os selv, C) pligterne imod næsten; derefter hedder det under D): »Foruden de almindelige Pligter, som Menneskene have at iagttage, saavidt de ere Mennesker, gives der ogsaa nogle besynderlige Pligter, som paaligge dem i Særdeleshed efter den Stand, og det Kald, i hvilket Gud haver sat dem« (s. 87).

I trykt udgave: Bind 4 side 474 linje 9

◀ **Ægteskabet (...) er Mandens Pligt i Særdeleshed** : I afsnittet om de besynderlige pligter i Balles lærebog handler første underafsnit (I) om »Mand og Hustrue«, og § 2 begynder: »Manden bør i Særdeleshed elske sin Hustrue som sig selv« (s. 87). Men § 3 begynder tilsvarende: »Hustruen bør i Særdeleshed elske sin Mand med inderlig Hengivenhed« (s. 88).

I trykt udgave: Bind 4 side 474 linje 14

◀ **encliticon** : gr. grammatisk udtryk for et kort, tryksvagt ord, der knytter sig så tæt til det foranstående ord, at det mister sin selvstændige betoning.

I trykt udgave: Bind 4 side 474 linje 24

◀ **fix** : af lat. fixus, fast; deraf også udtrykket en fiks (dvs. stædigt eller sygeligt fastholdt) idé, en tvangstanke.

I trykt udgave: Bind 4 side 474 linje 31

◀ **Musen** : I gr. mytologi er en muse en af de ni gudinder for kunst og videnskab; i udvandet betydning (som her) den kvinde, der inspirerer kunstneren, især digteren.

I trykt udgave: Bind 4 side 474 linje 33

◀ **forskyldte** : gøre sig skyldig i, forvolde.

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 1

◀ **summa summarum** : lat. summernes sum; det endelige resultat.

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 2

◀ **naar Alt er hørt** : citat fra Præd 12,13: »Enden paa Sagen [= »summa summarum«], naar Alting er hørt, er denne: frygt Gud, og hold hans Bud« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 2

◀ **omqvæstionerede** : omdebatterede.

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 6

◀ **in subsidio** : lat. i reserve.

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 9

◀ **redintegratio amoris** : lat. kærlighedens fornyelse. Hentydning til den rom. digter Terents' komedie *Andria* (da. Pigen fra Andros) v. 555, hvor der dog står »amoris integratio(st)«. I Mathias Rathjes fordanskning lyder sætningen: »Elskendes Trætte gjør først Kjærligheden fuldkommen« (Publius Terentius Afer *Andria, Selvplageren og Formio, tre latinske Lystspil*, Kbh. 1797, ktl. 1295, s. 63). Thor Langes oversættelse lyder: »De Kærester, som skændes bedst, de spændes bedst« (Terents *Andria*, Kbh. 1979 [1912], s. 105).

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 12

◀ **fremkomme for Dig med Taksigelse** : hentydning til 1 Thess 5,18: »Frembærer Taksigelse i alle Ting« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 22

◀ **hostis domesticus** : lat. hjemlige fjende.

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 28

◀ **Autor** : ophavsmanden, forfatteren.

I trykt udgave: Bind 4 side 475 linje 32

◀ **salva conscientia** : lat. med samvittigheden i behold.

I trykt udgave: Bind 4 side 476 linje 9

◀ **faae sin Krig frem** : få sin vilje igennem; få ret. Talemåde, bl.a. optegnet i Matthias Moths (1649-1719) håndskrevne ordbog på Det kgl. Bibliotek (forkortet Moths ordbog).

I trykt udgave: Bind 4 side 476 linje 16

◀ **tvetydige** : tvesindede, dvs. spaltede, delt mellem to følelser.

I trykt udgave: Bind 4 side 477 linje 11

◀ **vitterlig (...) ved betimelig Tillysning** : offentlig ved rettidig bekendtgørelse. Formuleringen hentyder til det ritual, hvorved præsten fra prædikestolen lyser til ægteskab, dvs. bekendtgør for menigheden, at et par agter at gifte sig. Lysningen var på SKs tid lovfæstet og skulle ske tre søndage i træk.

I trykt udgave: Bind 4 side 477 linje 14

◀ **Goldamme** : en kvinde, der passer et spædbarn uden at amme det; barnepige.

I trykt udgave: Bind 4 side 477 linje 15

◀ **Holophernes ... paa Patrontasken** : I Holbergs komedie *Ulysses von Ithacia* (1725) 2. akt, 3. scene, giver hærføreren Holophernes ordre til, at soldaterne under marchen skal slå takten på deres patrontaske. Han tilføjer: »thi, naar det ikke tages i Agt, vil jeg ikke give 4 Skilling for Resten«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 3.

I trykt udgave: Bind 4 side 477 linje 22

◀ **en Pibe Tobak** : fast udtryk for noget, der ikke er meget værd.

I trykt udgave: Bind 4 side 477 linje 23

◀ **hvad det er Tiden fordrer** : en af J.L. Heibergs (483,24) hyppigt benyttede vendinger. Heibergs Hegel-inspirerede forestillinger om historiens nødvendige fremadskriden, kombineret med hans ønske om at bringe det københavnske borgerskabs bevidsthed og smag på niveau med fremskredne europæiske storbyers, fik ham hyppigt til at tale om tidens eller tidsalderens fordring. Jf. fx *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid*, Kbh. 1833, ktl. 568, hvor det handler om muligheden af at popularisere filosofien: »saa er det nu, da Tidens Fordringer gjøre sig meer og mere gjældende, just denne Bestræbelse, paa hvilken vor Virksomhed især maa være henvendt« (s. 52f.). Mere bestemt hentydes der til Heibergs astronomiske årbog *Urania*, hvis første bind for året 1844 udkom i dec. 1843 (ctl. U 57; SK købte årbogen hos boghandler P.G. Philipsen den 15. dec., men havde den ikke i sin bogsamling ved sin død). På et løst ark papir skrev SK ved årsskiftet 1843/44 bl.a.: »I Grunden indseer jeg nu, at Prof. Heiberg og jeg ere enige i, at han har Ret i Hovedsagen, Hovedsagen er nemlig den, at han har tilfredsstillet Tidens Fordring ved sin forgyldte Nytaarsgave. Den eneste Forskjel der er imellem os, er m: H: t: vor Mening om hvad Tidens Fordring er. Prof. H. mener, at det er Astronomie. Dette betvivler jeg. Min Mening er, at Tiden fordrer en særdeles elegant og nitid Bog i forgyldt Bind med saa lidt som mulig paa Siderne, eller for at udtrykke mig bestemtere, Tidens Fordring er: at blive tagen ved Næsen. Saaledes forstaaet, har Prof. H. aldeles tilfredsstillet Tidens Fordring« (*Pap.* IV B 101). Når SK kan hævde, at tidens fordring efter Heibergs mening er astronomi, hænger det sammen med en passage i artiklen »Det astronomiske Aar« (*Urania*, s. 77-160), hvori Heiberg diagnosticerer tidens sygdom som tungsind og anbefaler et inderligere samliv med naturen, især stjernehimlen, som lægemiddel (487,19).

I trykt udgave: Bind 4 side 477 linje 26

◀ **ligesom Maren Amme flere Røster** : I Holbergs komedie *Barselstuen* (468,22) 3. akt, 5. scene, har Anne Signekælling og kvaksalveren Mester Bonifacius gemt sig bag skærmbrettet for den indtrædende læge, der skal tilse barselskonen. Da de kommer op at toppes, forklarer barselskonen, at det er ammen, der kan høres bag skærmbrettet. Da lægen siger, at han kan høre to stemmer, svarer barselskonen, at ammen kan gøre sig to røster på én gang. I komedien kaldes ammen dog ikke Maren, men Sire. Derimod omtaler

Holberg i *Hans Mikkelsens 4re Skiemte-Digte* (1722) »et Dyr, som hedder Maren Amme« (4. satire v. 534).

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 2

◀ **nitide** : fornemme, rigt udstyrede (især om bogbind). J.L. Heibergs bøger var kendt for deres nitide udstyr.

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 5

◀ **Nytaarsgave** : ofte brugt titel eller undertitel på en samling litterære småting (digte, noveller o.l.), der udkom ved nytårstid. Fx udsendte J.L. Heibergs nærmeste allierede, digteren Henrik Hertz, nytårsgaver for 1832 og 1833. Mere bestemt hentydes der til Heibergs astronomiske årbog *Urania* for 1844 (477,26). I artiklen »Eftertale til 'Urania'« i *Intelligensblade* (484,5) nr. 44, 45, 46, 1. feb. 1844, betegnede Heiberg selv årbogen som »en Nytaarsgave, bestemt for det æsthetisk dannede Publicum« (bd. 4, s. 231).

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 5

◀ **paa Juletræet selv** : Skikken med at have et pyntet grantræ i stuen indførtes til Danmark o. 1805 af enkelte familier af tysk oprindelse og blev almindelig efter 1820. Den skik at give gaver er ældre end juletræet; lige siden middelalderen har forældre givet deres børn gaver i anledning af julen, dog især i form af julebag eller frugt. I det 18. årh. blev det almindeligt at give legetøj som gaver, og da træet blev indført, brugte en del familier at hænge de mindre gaver uindpakkede på selve træet (jf. Peter Fabers julesang »Høit fra Træets grønne Top«, 1848).

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 9

◀ **ved Freirs Galt** : Freir eller Frøj er i nordisk mytologi guden for frugtbarhed og trivsel. Han byder over solen, regnen og jordens afgrøde. Freir er søn af Njord og tilhører vanernes slægt, men omtales ofte sammen med aserne Odin og Thor som en af de tre mægtigste guder. Han rider på en galt (dvs. en kastreret orne), som hedder Gullinbuste eller Gyldenbørste, og som kan løbe hurtigere end nogen hest, både over land og over vand. Freirs dyrkere skulle også ofre en galt, den såkaldte songalt. Jf. Jacob Bærent Møinichen *Nordiske Folks Overtroe, Guder, Fabler og Helte indtil Frode 7 Tider*, Kbh. 1800, ktl. 1947, s. 114-118.

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 15

◀ **Hamlet sværger ved en Ildtang** : I Shakespeares tragedie *Hamlet, Prince of Denmark*, 3. akt, 2. scene, sværger Hamlet »by these pickers and stealers«, at han stadig holder af Rosencrantz. I A.W. Schlegels tyske oversættelse (*Shakspeare's dramatische Werke* bd. 1-12, Berlin 1839-41, ktl. 1883-1888; bd. 6, 1841) bliver det til »bei diesen beiden Diebeszangen«. Både det engelske og det tyske udtryk sigter til de to fingre, som Hamlet holder i vejret, mens han sværger. I Peter Foersoms da. oversættelse (*William Shakspeare's Tragiske Værker* bd. 1-9, Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 1) sværger Hamlet tilsvarende »ved denne Tyveklo«. Hvordan det i SKs sammenhæng er blevet til en ildtang, vides ikke; men måske har en københavnsk skuespiller ved opførelsen af tragedien holdt en ildtang i vejret og lempet teksten derefter. Jf. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) s. 394f., fodnoten, hvor SK igen hævder, at Hamlet sværger ved en ildtang, og bruger dette som eksempel på det komiske.

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 16

◀ **Jøderne ... paa en uanstændig Maade** : 1 Mos 24,9 og 47,29 beskriver den skik at sværge ved at lægge hånden under modpartens lænd, dvs. at gribe om hans kønsorgan, mens løftet aflægges. Skikken må forstås som en ed ved slægten.

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 16

◀ **en i 30 Aar paatænkt Plan** : hentydning til J.L. Heibergs (483,24) tidsskrift *Perseus, Journal for den speculative Idee*, hvis nr. 2 (aug. 1838) begynder med »det første Bidrag til Udførelsen af en længe næret Plan«, nemlig de første 23 paragraffer af Heibergs eget »Det logiske System«. Videre hedder det i fortalen, at forfatterens formål med fremstillingen af det logiske system er »at bane Veien for den Æsthetik, som det længe har været hans Ønske at levere, men som han ikke kan udsende i Verden, uden iforveien at have givet den det logiske Støttepunkt, hvortil den kan holde sig« (s. 3, ktl. 569).

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 18

◀ **endeligen Systemet** : 500,28ff.

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 21

◀ **Efterslægten** : de kommende slægtled, efterverdenen.

I trykt udgave: Bind 4 side 478 linje 22

◀ **især (...)** for en **lyrisk Forfatter** : Denne præcisering, der i sammenhængen virker umotiveret, er en rest af en tidligere plan, som SK havde med forord nr. II. Før SK besluttede at indlemme det i *F*, skulle det have været formet som en mønstergyldig anmeldelse af et værk af lyrikeren og novelleforfatteren Christian Winther (1796-1876). Det skulle dermed levere et positivt modstykke til den overfladiske anmeldelse af *Enten – Eller*, som J.L. Heiberg havde offentliggjort i *Intelligensblade* 1843 (483,27). Den bog, der tænktes anmeldt, er sandsynligvis Winthers *Fire Noveller*, Kbh. 1843. Se i øvrigt tekstredigeringen til *F*, s. 545f.

I trykt udgave: Bind 4 side 479 linje 3

◀ **qua** : lat. som, i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 4 side 479 linje 4

◀ **i Løn** : i skjul. Et typisk folkeviseuttryk, der ofte bruges i Christian Winthers romancer.

I trykt udgave: Bind 4 side 479 linje 8

◀ **hiin Barbeer ... ved Marathon** : Her sammenblandes to anekdoter. Den ene fortælles af den gr. forfatter Plutark (o. 45-120) i skriftet *Om snakkesalighed* kap. 13 (i *Moralia*, 6. bog): En ivrig barber fra Piræus bragte som den første det rygte til Athen, at byens hær havde lidt nederlag ved Sicilien (413 f.Kr.); men da han i skyndingen havde glemt at få navnet på sin kilde, troede folk, at han havde opfundet nyheden selv, og underkastede ham tortur. Han blev dog frigivet, da nyheden bekræftedes. Jf. *Plutarch's Werke* bd. 20-32 (= 6.-8. afd.), *Moralische Schriften* bd. 1-13, overs. af J.C.F. Bähr, Stuttgart 1828-38, ktl. 1178-1180; bd. 31 (= 8. afd., bd. 12), 1837, s. 1574f. Den anden anekdote fortælles af den gr. forfatter Lukian (o. 120-180) i skriftet *Om en fortaelse i en hilsen*, kap. 3. Den handler om langdistanceløberen Philippides (eller Pheidippides), der først havde løbet 240 km fra Athen til Sparta for at opfordre byens indbyggere til kamp mod de indtrængende persere og dernæst til byen Marathon, 42 km fra Athen i modsat retning, hvor han deltog i slaget mod perserne (490 f.Kr.). Endelig løb han tilbage fra Marathon til Athen for at melde nyheden om sejren, og sank død om. Jf. *Luciani Opera* bd. 1-4, stereotyp udg., Leipzig 1829, ktl. 1131-1134.

I trykt udgave: Bind 4 side 479 linje 21

◀ **Forprang** : forkøb, opkøb af varer uden for torvet eller før torvetid. Forprang var i perioden 1683-1857 ulovligt.

I trykt udgave: Bind 4 side 479 linje 26

◀ **det Lige (...)** virker paa **det Lige** : variation af sætningen »Similia similibus curantur«, dvs. det lige helbreder det lige. Sætningen skyldes den tyske læge Samuel Hahnemann (1755-1843), som grundlagde homøopatien, og blev et motto for denne lægekunst. Meningen var, at et lægemiddel indgivet i små doser helbredte den sygdom, som det hos en rask ville fremkalde symptomer på.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 2

◀ **Synagogen** : egentlig jødernes gudstjenestehus. Den københavnske synagoge blev opført 1833 i Krystalgade (se *kort 2, B2*).

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 3

◀ **Reitzels Boglade** : københavnsk boghandel, grundlagt 1819 af C.A. Reitzel (1789-1853), der tillige drev forlagsvirksomhed. I perioden 1827-53 havde boghandelen til huse i Store Købmagergade, nuv. nr. 44 (se *kort 2, C3*) og fungerede som et uofficielt samlingspunkt for tidens skønånder. Efterhånden blev Reitzel også forlægger for tidens førende forfattere, inkl. SK. C.A. Reitzels Boghandel og Forlag har i dag til huse i Nørregade 20.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 6

◀ **Themata** : temaer, emner. Flertalsendelsen er gr.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 9

◀ **tomme Tønder rumle mest** : ordsprog, som regel dog i formen 'tomme tønder buldrer mest', fx optegnet i Moths ordbog (476,16). Meningen er, at tanketomme personer fører sig stærkest frem.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 10

◀ **en Tunge og et tomt Hoved** : Talemåden er hentet fra *Irische Elfenmärchen. Uebersetzt von den Brüdern Grimm*, Leipzig 1826, ktl. 1423 (en oversættelse af det anonyme engelske værk *Fairy legends and traditions of the South of Ireland*, London 1825). I indledningen fortælles bl.a. om »[ein] geschwatziges Weib,

das eine Zunge hatte und einen leeren Kopf, wie die Glocke im Kirchthurm« (s. 37). Jf. *Om Begrebet Ironi* (1841), SKS 1, 201, hvor SK anfører talemåden med kildeangivelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 11

◀ **Allarmpladsen** : samlingspladsen for soldaterne ved alarmering, stedet hvor de får signal til at gribe til våben.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 13

◀ **distinguere sig** : skiller sig ud.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 15

◀ **Recensenterne** : anmelderne, kritikerne.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 17

◀ **U-Maadeholdenheds-Selskabet** : Ordet er dannet som modsætning til mådeholdenheds- (eller mådeholds-)selskab, dvs. en forening til fremme af mådehold mht. berusende drikke. Mere specifikt kan SK have tænkt på »Den Danske Maadeholdsforening«, som blev dannet i okt. 1843; dens medlemmer forpligtede sig til afholdenhed fra brændevin og mådehold i nydelsen af vin (489,21).

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 20

◀ **den synlige og usynlige Kirke** : en klassisk luthersk skelnen mellem den ydre, reale kirke (med alle dens ufuldkommenheder) og den indre eller ideale kirke, 'Guds rige', som består af de troende. Også brugt om skellet mellem døbte og troende. I denne sammenhæng hentyder udtrykket formentlig også til tredje del af teologen H.L. Martensens anmeldelse af J.L. Heibergs *Nye Digte* (487,35), hvori Martensen fremhæver Heibergs protestantiske lyrik på katolicismens bekostning, bl.a. med disse ord: »I Modsætning til den crasse Sandseliggjørelse af Idealet, hvorved Catholicismen endnu hænger sammen med Hedenskabet, fordyber den protestantiske Naturbetragtning sig udelukkende i det som ikke sees, i den *universelle* Romantik, der overalt fremvælder af Naturen selv, og mere hørligt end synligt yttre de dybeste Sympathier med Aanden. Modsætningen mellem den synlige og den usynlige Kirke speiler sig ogsaa i Poesien. Den protestantiske Poesi har ikke saameget sit Væsen i glimrende, blændende Farver, som i en usynlig, men aandelig Duft, ikke saa meget i en udvortes Billedlighed, som i Tankens Inderlighed« (*Fædrelandet* nr. 400, 12. jan. 1841, sp. 3223).

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 24

◀ **Summa summarum** : lat. summernes sum; alt i alt.

I trykt udgave: Bind 4 side 480 linje 36

◀ **Intet er saa galt, at det jo er godt for Nogen** : Intet er så slemt, at det ikke er godt for nogen. Variation af ordsproget 'Der er intet så galt, det er jo dog godt for noget', som findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879, nr. 3181.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 6

◀ **Kjeldermand** : kældermand, dvs. en mand, der boede eller (især) drev forretning i et kælderlokale. I overført betydning også om et ordspil, en brander, der i datidens aviser stod nederst på siderne og fungerede som spaltefyld.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 11

◀ **Guldvægt** : en fin vægt til vejning af guld og sølv; i overført betydning om en nøje vurdering.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 12

◀ **fuldvægtig** : som vejer, hvad han skal; lødig.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 13

◀ **forraade** : røbe, ytre.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 14

◀ **F. g. m.** : forkortet form af eden 'Fanden gale mig!' Verbet gale betyder forgøre eller forhekse.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 15

◄ **Strandstræde** : Store og Lille Strandstræde løb parallelt fra hhv. Kongens Nytorv og Nyhavn til Sankt Annæ Plads (se kort 2, D4).

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 16

◄ **Glück zu** : ty. Held og lykke.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 24

◄ **jo galere jo bedre** : talemåde, fx optegnet i Moths ordbog (476,16). I Johan Herman Wessels parodiske sørgespil *Kierlighed uden Strømper* (1772) bruges talemåden som omkvæd i den afsluttende sang eller »Vaudeville«.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 24

◄ **en af de syv Vise ... bedømme det** : De syv vise var if. oldgræsk tradition syv statsmænd fra det 7. og 6. årh. f.Kr., især kendt for en række korte leveregler; men kilderne er ikke enige om deres navne. Den ene, som der her sigtes til (og som fx ikke omtales blandt de syv vise i Platons dialog *Protagoras*), er den skythisk fødte filosof Anacharsis. Han er omtalt i Diogenes Laertios' filosofihistorie, 1. bog, kap. 8, 103. I Børge Riisbrighs oversættelse lyder Anacharsis' replik: »Underligt er det, at hos Grækerne stride kunsterfarne Mænd om Prisen, men uerfarne Mennesker ere Dommere«; *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn*, overs. af Børge Riisbrigh, udg. af Børge Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111; bd. 1, s. 47 (forkortet *Diogen Laërteses filosofiske Historie*).

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 27

◄ **Kamplegene** : De fire berømteste, regelmæssigt tilbagevendende fester i oldtidens Grækenland var de isthmiske, de pythiske, de nemæiske og de olympiske lege. Af disse var de olympiske rene sportslege, mens de øvrige var både sportslige og musiske.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 28

◄ **at bryde Staven over** : litterært udtryk, hvis oprindelse hidrører fra den skik, at dommeren brækkede sin stav, sit værdighedstegn, over den dømtes hoved som tegn på, at retssagen var endt og bødlen kunne begynde; at fordømme.

I trykt udgave: Bind 4 side 481 linje 31

◄ **Indolents uden t** : formentlig en hentydning til J.L. Heibergs artikel »Ogsaa en Opfordring til Statsgjældens Formindskelse ved frivillige Bidrag« i *Intelligensblade* (484,5) nr. 2, 1. april 1842. Heri gør Heiberg opmærksom på, at han selv længe har stavet en række substantiver uden t, fx »Intelligen(t)s«, »Substan(t)s« og »Residen(t)s«, og opfordrer andre danske skribenter til også at afskaffe denne fæle germanisme (bd. 1, s. 46-52).

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 2

◄ **man maa tvivle om Alt** : på latin: »De omnibus dubitandum est«; en af filosofihistoriens kendte sætninger, stammer fra René Descartes (506,18). I hans systematiske hovedværk *Principia philosophiae* (1644, da. Filosofiens principper) indgår sætningen i overskriften for 1. del § 1: »Veritatem inquirenti, semel in vita de omnibus, quantum fieri potest, esse dubitandum« (da. »Den, som søger sandheden, bør én gang i sit liv tvivle om så vidt muligt alting«). Sætningen udtrykker Descartes' forsøg på gennem metodisk tvivl om alle udsagn at nå ned til et fast fundament for en videnskabelig erkendelse og er således udgangspunktet for hans filosofiske system. Sætningen citeres af Hegel i hans forelæsninger over filosofiens historie, men i nærværende sammenhæng hentyder den til J.L. Heibergs ven og med-hegelianer, teologen H.L. Martensen (1808-84), der flere gange har refereret til Descartes' metodiske tvivl. Da Martensen i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, Kbh. 1836, s. 515-528, anmelder Heibergs *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Coursus paa den kongelige militaire Høiskole* (495,20), skriver han således: »Fordringen 'de omnibus dubitandum est' er ikke saa let opfyldt, som den er udtalt« (s. 519). Descartes' sætning gentages i Martensens latinske licentiatafhandling *De autonomia conscientiae sui humanæ, in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta*, Kbh. 1837, s. 19 (ctl. 648), og i L.V. Petersens danske oversættelse heraf, *Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomie i vor Tids dogmatiske Theologie*, Kbh. 1841, s. 16 (ctl. 651). SK brugte også sætningen som undertitel på sin ufuldendte fortælling *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est*, som vistnok var under udarbejdelse i 1842-43 (jf. *Pap.* IV B 1).

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 4

◄ **Particularist** : egl. en tilhænger af partikularismen, dvs. den teologiske lære, at Kristus ikke er død for

alle mennesker, men kun for nogle enkelte, som er udvalgt til frelse; én, der hævder særinteresser.

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 10

◀ **hine orthodoxe Udraabstegn** : dvs. de litteraturkritikere, der – uden selv at have læst bogen – blindt tror på, hvad de har hørt af rygter fra 'udråberne' (jf. SKS 4, 479,27), og som i deres kritik stiller sig forstærkende bag disse løse udsagn.

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 13

◀ **krypt** : skjult, hemmelig.

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 15

◀ **Context med Passiaren** : forbindelse med den almindelige snak.

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 17

◀ **en Kat, der er bleven slagen af Tønden** : I forbindelse med fastelavnsfestlighederne op til fasten (bods- og andagtstiden før påske) afviklede man flere slags konkurrencer, bl.a. at slå katten af tønden, en skik, der blev indført fra Holland i det 16. årh. Det var langt op i det 19. årh. voksne mænd, der svang køllerne, og den sorte kat, som man havde puttet i den ophængte tønde, var levende.

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 20

◀ **Morten Fredriksen** : Morten Johan Frederiksen var en berygtet forbryder med tilnavnet mestertyven. I 1812 blev han efter adskillige vellykkede flugtforsøg indsat i Roskilde arresthus med svære lænker om arme og hals og det ene ben fastlænket til gulvet. Imidlertid undslap han igen den 23. nov. s.å., bl.a. ved at lave sig et falsk ben af halm og klude, som han overtrak med en strømpe og narrede fangevogteren til at lægge lænken om. Jf. *Den berygtede Mestertyv og Rasphuusfange Morten Frederiksens sandfærdige Levnetshistorie*, Kbh. u.å. [ca. 1820], s. 14f. I juni 1817 deltog Morten Frederiksen i det store fangeoprør i tugt-, rasp- og forbedringshuset på Christianshavn.

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 28

◀ **litterair Barselstue** : satire over den litterære institution. Der hentydes til Holbergs komedie *Barselstuen* (468,22), en satire over de høflighedsvisitter, som det var skik at aflægge hos en kvinde umiddelbart efter nedkomsten, og som i komedien er hende til større plage end fødslen selv. I øvrigt skrev H.C. Andersen snart efter den litterære barselsstue, som Nicolaus Notabene her efterlyser. Lystspillet *Den nye Barselstue* blev indleveret anonymt til Det kgl. Teater i jan. 1845 og opført 26. marts s.å. Det blev en af Andersens største teatersuccesser og er altså muligvis inspireret af *F*.

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 30

◀ **Fruentimmer-Rolle, der udføres af et Mandfolk** : Ved førsteopførelsen i 1724 spillede hovedrollen som barselskvinde i *Barselstuen* af en mand. Der var ingen sceniske eller moralske grunde hertil, kun en praktisk mangel på skuespillerinder; men traditionen blev så rodfæstet, at man helt frem til okt. 1827 fastholdt mandlige skuespillere i hovedrollen. Også andre af komediens kvinderoller blev i det 18. årh. spillet af mænd (Anne Kandstøbers, Ingeborg Blyetækkers, Dorthe Knapmagers, Øllegaard Sværtfegers og Gedske Klokkers). I *Den Politiske Kandstøber* (1723) er rollerne som Arianke Grovsmids og »En Kielling« fra forfatterens hånd udformet som forklædte mandsroller, hvilket fremgår af regibemærkningerne, 4. akt, 9. scene, og 5. akt, 2. scene. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 1.

I trykt udgave: Bind 4 side 482 linje 35

◀ **Mundskjænke** : tjenere, som ved hoffet havde til opgave at skænke for fyrsten og gerne tillige at smage på hans mad og drikke, før han selv rørte den.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 14

◀ **Geheimeraader** : egl. rådgivere, der er indviet i hemmeligheder. Titlen var i brug i Danmark fra Christian IV's tid til 1808. Oprindeligt betegnede den kongens virkelige, øverste rådgivere, men efterhånden blev den mere honorær. Efter rangforordningen af 1746 gav den rang i 1. klasse (af ni) og ret til betegnelsen excellence. Med rangforordningen af 12. aug. 1808 forsvandt titlen og erstattedes af gehejmekonferensråd (rang i 1. klasse) og gehejmeetatsråd (2. klasse).

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 14

◀ **Spilde-Vands Rende** : rende til afledning af forurenede vand. På SKs tid fandtes ikke underjordiske

kloakker, men et system af rendestene og grøfter, der førte spildevandet ud i havnen. Rendestenen skulle være reglementeret overdækket af brædder, men var ofte åbne.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 19

◀ **Vandinspecteur** : vandløbsinspektør; ansvarlig for regulering og vedligeholdelse af vandløb eller - her - spildevands afløb.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 20

◀ **Hr. Prof. Heiberg** : Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), da. digter, tidsskriftudgiver, litteratur- og teaterkritiker og (fra 1824) hegeliansk filosof. Efter at have været lektor i dansk ved universitetet i Kiel 1822-25 blev Heiberg 1829 udnævnt til titulær professor og fungerede 1830-36 som docent i logik, æstetik og dansk litteratur ved den nyoprettede, kongelige militære højskole. Fra 1829 blev han tillige ansat som teaterdigter og fast oversætter ved Det kongelige Teater. 1831 blev han gift med skuespillerinden Johanne Luise Pätges (1812-90), og deres hjem på Christianshavn blev et centrum for tidens borgerlige dannelse. Heibergs mangesidede virke fremgår til dels af de følgende kommentarer.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 24

◀ **desperere** : fortvivle, opgive alt håb.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 26

◀ **Læseverdenens forlorne Sønner** : Der hentydes dels til Bibelens lignelse om den forlorne (dvs. fortabte) søn, Luk 15,11-32 (NT-1819); dels til J.L. Heibergs anmeldelse af SKs *Enten - Eller* under titlen »Litterær Vintersæd« i *Intelligensblade* (484,5) nr. 24, 1. marts 1843 (bd. 2, s. 285-292). I denne anmeldelse, der mest havde karakter af en foromtale, havde Heiberg bl.a. udmalet, hvordan den almindelige læser ville stå fortabt over for bogen pga. dennes umådelige omfang og derefter henfalde til distræt bladren og pluklæsen. Heiberg havde efter SKs mening svigtet sin pligt til at bedømme bogen og derigennem vejlede publikum.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 27

◀ **in republica literaria** : lat. i den litterære republik.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 32

◀ **Flyvepostens uforglemmelige Redakteur** : J.L. Heibergs første tidsskrift var *Kjøbenhavns flyvende Post*, der udkom regelmæssigt i årene 1827-28 og igen i 1830; dernæst i årene 1834-37 uregelmæssigt i form af *Interimsblade*. I 'Flyveposten', som tidsskriftet normalt kaldtes, fremlagde Heiberg sit æstetisk-filosofiske system og program, hvormed han afgørende dannede tidens opinion.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 32

◀ **Tampen brænder** : navnet på en børneleg, hvor en af deltagerne skal finde et gemt lommeørklæde, hvorpå der er slået en knude ('tampen'). De øvrige deltagere vejleder den søgende med råbet 'tampen brænder' (lidt, meget eller slet ikke) alt efter, om han nærmer sig eller fjerner sig fra gemmestedet.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 33

◀ **at finde Tampen og at bruge den** : Den primære betydning af ordet tamp er et stykke reb, der tidligere brugtes som strafferedskab, især blandt søfolk og i skolen. Der sigtes altså til Heibergs virksomhed som kritiker og som opdrager af publikum.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 34

◀ **Vaudeville-Digter** : J.L. Heiberg indførte vaudevillen på Det kgl. Teater i 1825, dels inspireret af det parisiske teaterliv, som han kendte fra sit ophold i Paris 1819-22, dels af den tyske vaudeville, der igen var fransk inspireret. Genren er en borgerlig intrige-komedie med indlagte sangnumre til lette og gerne i forvejen kendte melodier; personerne er uheroiske og ofte pudsige; konfliktstoffet er af lokal karakter og rummer altid overkommelige kærlighedsforviklinger. Heiberg skrev i alt ni vaudeviller, de fleste i 1825-27, og bl.a. for at overvinde pressens modstand mod de fire første fulgte han dem op med en kritisk redegørelse for den nye genres fortrin: *Om Vaudevillen, som dramatisk Digtart, og om dens Betydning paa den danske Skueplads. En dramaturgisk Undersøgelse*, Kbh. 1826. Heri definerede han vaudevillen som »et Situationsstykke, med løselig antydede Charakterer, og hvor Sangen træder i Dialogens Sted overalt hvor denne har hævet sig til de interessanteste Punkter« (s. 47). Efter at den indledende modstand var overvundet, blev genren umådeligt populær og slog Heibergs navn fast som den førende moderne dramatiker. De vigtigste af Heibergs vaudeviller er *Kong Salomon og Jørgen Hattemager* (1825),

Aprilsnarrene (1826), *Recensenten og Dyret* (1826), *Et Eventyr i Rosenborg Have* (1827) og *Nei* (1836). Samtidig med vaudevillerne skrev Heiberg en række romantiske skuespil, heriblandt *Elverhøi* (1828), *Alferne* (1835) og *Syvsoverdag* (1840).

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 35

◀ **vorde (...)** et andet Menneske : blive et nyt menneske. Talemåden bruges især i moralsk sammenhæng, hvor den beskriver en forbedring af den slette menneskenatur. Jf. fx Holbergs komedie *Uden Hoved og Hale* (1725) 2. akt, 8. scene: »Skiemter han ikke, da er han i et Øyeblik bleven et andet Menneske«. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 3.

I trykt udgave: Bind 4 side 483 linje 36

◀ **Intelligensbladene** : J.L. Heiberg udgav tidsskriftet *Intelligensblade*, hvori han selv skrev de fleste artikler, fra marts 1842 til marts 1844 (i alt 4 bd.). Imellem *Kjøbenhavns flyvende Post* og *Intelligensblade* lå tidsskriftet *Perseus, Journal for den speculative Idee* (1837-38). *Intelligensblade* var mindre filosofisk end *Perseus*; litteraturen og teatret var de erklærede hovedemner, men tidsskriftet beskæftigede sig også med politik, og desuden begyndte Heibergs astronomiske interesser her at manifestere sig.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 5

◀ **hiin Sky i Hamlet for Polonius's Øine** : I Shakespeares tragedie *Hamlet, Prince of Denmark*, 3. akt, 2. scene, peger hovedpersonen på en sky og hævder, at den ligner snart en kamel, snart en væsel, snart en hval. Det sker for at afprøve troværdigheden hos kammerherren Polonius, Ofelias fader; men han taler blot Hamlet efter munden.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 7

◀ **Recensenten og Dyret** : vaudeville fra 1826 af J.L. Heiberg. Hovedpersonen Trop, en evighedsstudent og drømmer, har skrevet en tragedie, som er under udgivelse. Indtil berømmelsen når ham, vil han tjene lidt penge på at forevise et mærkeligt dyr, som publikum dog aldrig får at se. I scene 27 er Trop midlertidigt forsvundet, og bogtrykkeren Klatterup må berolige den ventende mængde ved at beskrive dyret, som heller ikke han har set. Han udnytter behændigt de spørgsmål, som en dame og en »Anden Herre« stiller ham, til at udforme sin beskrivelse. Jf. *J.L. Heibergs Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559; bd. 3, 1834, s. 275-285.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 8

◀ **accommoderer** : tilpasser, følger.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 9

◀ **første Herres** : hukommelsesfejl for »Damen« og »Anden Herre« i scene 27 af *Recensenten og Dyret*.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 9

◀ **Straamanden**: strå- eller halmdukke af legemsstørrelse, formet som en mand; i overført betydning: en stedfortræder. Ved fastelavnsfester brugtes tidligere også at putte en mand af strå i en tønde og stikke til måls efter ham (482,20).

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 11

◀ **Sludder-Mads** : snakkesalig person, vrøvlehoved.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 19

◀ **Stodderkonge** : Ordet har tre betydninger, hvoraf den første her er mest relevant: 1) en konge uden ære, rigdom eller magt, dvs. en ynkelig fyrste; 2) en stodder (dvs. tigger), som har særlig magt eller myndighed blandt de øvrige stoddere; 3) en kommunal betjent, der holder opsyn med stoddere.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 21

◀ **tager Anledning** : formentlig en hentydning til J.L. Heibergs artikel »Det astronomiske Aar« i *Urania* for 1844, s. 77-160 (477,26). I artiklen, der bl.a. handler om gentagelsesfænomenet i naturen, citerer Heiberg nogle steder af SKs *Gjentagelsen* (1843). Samtidig indvender han dog, at *Gjentagelsens* forfatter ikke tilstrækkeligt har skelnet mellem gentagelsen i naturens verden, hvor den er på sin plads, og i åndens verden, hvis rette kategori er udvikling. Heiberg mener, at *Gjentagelsens* forfatter – måske ubevidst – har udstrakt naturkategoriens gyldighed over dens grænser, og fortsætter efter citatet: »Hvad her er sagt, er meget sandt og meget smukt, naar man forstaaer det med den behørig Indskrænkning, og erindrer, at man

i Gjentagelsen skal vide at see og finde noget Mere og Høiere end den selv« (s. 100). Heiberg bruger ikke ordene 'tager anledning' i sammenhængen, men nævner, at citaterne af *Gjentagelsen* »slutte sig til det ovenfor Udviklede og lette Overgangen til det Følgende« (s. 98). Se også SKs utrykte polemik mod Heibergs artikel, »Sendebrev til Hr. Professor Heiberg R af D. fra Constantin Constantius« mv., i *Pap.* IV B 110-124.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 21

◀ **Condolencen** : omverdenens høflige forsikring om deltagelse, især i sorgen over et dødsfald.

I trykt udgave: Bind 4 side 484 linje 29

◀ **1000 Exemplarer** : Det har ikke kunnet oplyses, hvor stort et oplag *Urania* udkom i, men 1000 eksemplarer er for datidens seriøse litteratur et stort oplag. De fleste af SKs skrifter udkom i 525 eksemplarer.

I trykt udgave: Bind 4 side 485 linje 2

◀ **min Nytaarsgave** : hentydning til J.L. Heibergs astronomiske årbog *Urania* (478,5).

I trykt udgave: Bind 4 side 485 linje 3

◀ **gribe Tiden** : hentydning til et af J.L. Heibergs yndlingsudtryk, 'tidens fordring' (477,26). Måske spiller udtrykket også på den lat. sentens »carpe diem«, dvs. grib (eller nyd) dagen, som stammer fra Horats' oder, 1. bog (*Carminum liber I*) 11,8. Jf. *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udg., Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 13.

I trykt udgave: Bind 4 side 485 linje 3

◀ **arrogere sig** : tilskrive sig, tilegne sig på uretmæssig eller overmodig vis.

I trykt udgave: Bind 4 side 485 linje 12

◀ **haaber jeg, næste Aar ... Intet skal lade tilbage at fordre** : hentydning til J.L. Heibergs artikel »Eftertale til 'Urania'« i *Intelligensblade* (484,5) nr. 44, 45, 46, 1. feb. 1844, som slutter med ordene: »Da Ovenstaaende er blevet en *Eftertale* istedenfor en *Fortale*, saa bør jeg ikke slutte uden at udtrykke min Erkjendtlighed for den gode Optagelse, som er bleven 'Urania' tildeel hos vort læsende Publicum. Den næste Aargang skal, som jeg haaber, ikke staae tilbage for den første, men end mere retfærdiggjøre den Velvillie, hvormed man har modtaget den nærværende« (bd. 4, s. 236).

I trykt udgave: Bind 4 side 485 linje 13

◀ **Juletræer** : 478,9.

I trykt udgave: Bind 4 side 485 linje 18

◀ **3 Mk.** : 3 mark, dvs. 1/2 rigsdaler eller 48 skilling. Rigsdaleren var dansk mønt fra 1713-1875, da den blev afløst af kronen (1 daler = 2 kroner). Der er hos SK tale om Rigsbankdaleren, som gjaldt efter statsbankerotten 1813. En daler underinddeltes i 6 mark og en mark igen i 16 skilling. På 1 rigsdaler gik således 96 skilling. En fuldmægtig ved toldinspektionen i København havde i 1844 en årsløn på 600 rigsdaler, og man regnede 400 rigsdaler for nok til at forsørge en familie. En pige i huset fik højst 30 rigsdaler om året foruden kost og logi. Samtidig kostede et par sko 3 rigsdaler. *F* kostede 56 skilling eller 3 1/2 mark.

I trykt udgave: Bind 4 side 485 linje 19

◀ **en ottende Deel af ... første Oplag** : Heibergs *Urania* for 1844 kostede i boghandelen 2 rigsdaler 4 mark 8 skilling; en ottendedel af dette beløb ville kun være 2 mark 1 skilling.

I trykt udgave: Bind 4 side 485 linje 20

◀ **Nytaars jav**: Stavemåden efterligner den dagligdags udtale af jag, dvs. travlhed, også: indholdsløs morskab.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 3

◀ **nitide** : 478,5.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 3

◀ **Adresseavisen** : daglig tale for *Kjøbenhavns Kgl. allene privilegerede Adresse Contoires Efterretninger*, udgivet 1759-1909 (Navnet undergik mindre forandringer i tidens løb). Avisen var hovedsagelig et annonceblad, men indeholdt også bekendtgørelser, mandedigte og i visse perioder nyhedsstof, litterære

bidrag og politiske artikler. Fra 1800 udkom avisen seks dage om ugen, og i 1841 var oplaget 7000 eksemplarer.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 5

◀ **gjort furore** : fået støjende bifald.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 6

◀ **æstetiske Skjønsskrivere** : folk, der skriver i overensstemmelse med en banal eller populær smag, gerne i forskønnende eller falsk idealiserende retning.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 7

◀ **Du store chinesiske Gud** : udråb, nu kendt i formen 'Du store kineser!' Brugt af J.L. Heiberg, muligvis for første gang, i vaudevillen *Kjøge Huuskors* (1831) 19. scene.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 10

◀ **med om Hesten** : Der sigtes til hesten midt på Kongens Nytorv, dvs. A.C. Lamoureux' rytterstatue af Christian V. På SKs tid var det en almindelig vinterforlystelse at køre i kane med tændte fakler rundt om statuen.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 11

◀ **saaledes udstyret** : *Urania. Aarbog for 1844* udsendtes i et papbind overtrukket med hvidt glanspapir og påtrykt en rigt ornamenteret gulddramme på både for- og bagperm. Al typografi på omslaget var trykt i guld. Årbogens sider var af svært papir og forsynet med en sort dobbeltramme.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 12

◀ **Salomon Goldkalb** : person i J.L. Heibergs første vaudeville *Kong Salomon og Jørgen Hattemager* (1825). Han er en jødisk småhandlende fra Hamborg, der er gået fallit og desuden har fået stjålet sit tøj, da han i 13. scene dukker op i Korsør, iført en sølvskinnende karnevalsdragt og nathue. Byens borgere forveksler ham med den stenrige baron Goldkalb fra Frankfurt og giver ham en storstilet modtagelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 13

◀ **i al sin Pragt var saaledes paaklædt** : allusion til Matt 6,29: »end ikke Salomo i al sin pragt var klædt som en af dem«.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 14

◀ **Kunstkammeret** : Det kongelige kunst- og naturaliekammer, der blev oprettet af Frederik III o. 1650, rummede kunstgenstande, mønter og medaljer, oldsager og naturhistoriske rariteter. Det blev opløst i årene efter 1821, og dets indhold blev grundstammen i en række offentlige samlinger i hovedstaden, ikke mindst Nationalmuseet. På SKs tid betragtedes kunstkammeret som et hjemsted for meningsløse snurrepiberier og rester af gamle tiders overtro.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 15

◀ **Haidukke** : En hajduk eller hejduk er en lakaj eller drabant klædt i en bestemt, oprindelig ungarsk dragt. I overført betydning bruges ordet om en udmajet person (dog gerne af hunkøn), en pyntedukke, hvilket her er understreget med den sidste stavelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 16

◀ **men derimod** : men på den anden side.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 18

◀ **Becomplimenteringer** : Ordet er vistnok dannet af SK selv som en spøgende form af 'komplimenteringer' eller 'komplimenter', dvs. smigrende ytringer, artigheder.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 19

◀ **Subscriptions-Vræl** : nedsættende omskrivning af 1) subscriptionsindbydelser, dvs. opfordringer til at forudbestille en bog, ofte mod at få sit navn nævnt i bogens abonnentliste; 2) subscriptionsplaner, dvs. planer for større værker eller tidsskrifter, der skal udgives bind- eller hæftevis, og som publikum forud forpligter sig til at aftage.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 19

◀ **Forsikringer om paa et andet Sted o. s. v.** : hentyder muligvis til begyndelseslinierne i J.L. Heibergs svar på en anonym anmeldelse af *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid* (477,26). Heiberg henviser i svaret til »et større Skrift, som jeg har isinde at udarbejde, og som – hvis Udførelsen maatte svare til Hensigten – skulde blive for vor Tid, hvad 'Bastholms Philosophie for Ulærde' har været for en tidligere Generation«. »I Anledning af Recensionen over mit Skrift: 'Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid'« i *Dansk Litteratur-Tidende for 1833*, red. af Jens Møller, nr. 46, Kbh. 1833, s. 765.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 20

◀ **Anachoret** : eneboer, eremit. Udtrykket synes her at referere til J.L. Heiberg, hvilket fremgår af et udkast til dette sted: »Prof.H. er nu bleven en Anachoret« (*Pap. V B 90*).

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 21

◀ **Apokalypser** : egl. åbenbaringer om verdens undergang, jf. Johannes' Åbenbaring. I undertitlen på J.L. Heibergs digt »En Sjæl efter Døden. En apokalyptisk Comedie« (487,34) bruges ordet dog også om det, der vedrører livet efter døden. Muligvis er det hertil, der hentydes.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 22

◀ **Telegraphbestyrer** : leder af en telegrafstation. Baggrunden for udtrykket er formentlig den optiske telegraf, dvs. et gammelkendt system til overførsel af synlige kodetegn (fx lysglimt eller vingsignaler) over lang afstand; men det kan også være den elektromagnetiske telegraf, som blev opfundet af amerikaneren Samuel Morse i 1837. Morse fik patent 1840, men hans telegraferingsystem fik først almindelig betydning efter 1846. Den elektromagnetiske telegraf omtales udtrykkeligt i *Sygdommen til Døden* (1849, s. 128).

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 28

◀ **Rodemester** : kommunal embedsmand med forskellige opsynshverv, bl.a. skatteopkrævning.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 29

◀ **ligesom i sin Tid med Hensyn til »Enten-Eller«** : hentydning til J.L. Heibergs anmeldelse af *Enten - Eller* (483,27). Heiberg havde her skjult sin egen vurdering bag betragtninger over, hvordan 'man' og 'enkelte' kunne tænkes at ville læse bogen.

I trykt udgave: Bind 4 side 486 linje 29

◀ **mit Haab og min Længsel** : allusion til Fil 1,20: »efter min Forlængsel og mit Haab« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 7

◀ **hans Senere** : dvs. det, han senere har foretaget sig.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 10

◀ **astronomiske, astrologiske ... chronologiske Studier** : Remsen, der tager udgangspunkt i J.L. Heibergs bekendte interesse for astronomi, er bygget over en replik i Holbergs komedie *Den Stundesløse* (1731) 2. akt, 10. scene. Skælmen Oldfux udgiver sig for en lærd tysk pedant og opremser sine studier, bl.a. »Chiromanthica, Necromanthica, Logica, Talismannica, Juridica, Parasitica, Politica, Astronomica, Geometrica, Arithmetica (...) Chronologica, Horoscopica, Metoscopica«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 5.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 15

◀ **chiromantiske** : Kiromanti er kunsten at spå om en persons karakter og skæbne ud fra linierne i hans hånd.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 15

◀ **nekromantiske** : Nekromanti eller 'den sorte kunst' består i at fremmane de døde for af dem at få viden om fremtiden eller andet, som er skjult for de levende.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 15

◀ **horoskopiske** : Horoskopi er kunsten at spå om et menneskes karakter og skæbne ud fra planeternes stilling på tidspunktet for dets fødsel.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 16

◀ **metoskopiske** : Metoskopi er kunsten at udtale sig om et menneskes tanker og sindelag, også i fremtiden, ud fra pandens linier og ansigtstrækkene i øvrigt.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 16

◀ **chronologiske** : Kronologi er læren om tidens beregning og inddeling. At netop dette adjektiv anvendes, kan være en hentydning til, at *Urania* for 1844 indeholdt hele fire bidrag om tiden: foruden en almanak, en »Stjerne-Calender« af J.L. Heiberg, en artikel om »Det astronomiske Aar«, også af Heiberg, og en artikel om »Kirke-Aaret« af H.L. Martensen.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 16

◀ **Tidens Tungsind** : hentydning til J.L. Heibergs artikel »Det astronomiske Aar« i *Urania* for 1844, hvor det bl.a. hedder, at den nuværende tidsalder er tungsindig, og hvor »et inderligere Samliv med Naturen«, især stjernehimlen, anbefales som middel mod tungsindet (s. 119-122, 477,26).

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 19

◀ **ikke ubekjendte Justitsraad** : I en kladder til dette sted står »ikke ubekjendte himmelske Justitsraad« (Pap. V B 85,5). Der sigtes formentlig til justitsråd Rasmus Stiernholm (1790-1856), hvis navn har givet SK associationer til J.L. Heibergs foretrukne studieobjekt, stjernehimlen. Efter sin afsked fra offentlig tjeneste i 1842 var Stiernholm virksom i Københavns filantropiske selskaber. 1. aug. 1843 blev han således bestyrelsesmedlem for »Det forenede Velgjørnehedsselskab«, og hans navn fandtes herefter jævnlig i aviserne under meddelelser fra selskabet. Justitsråd er en nu afskaffet titel, der gav rang i 4. eller 5. klasse af rangforordningens i alt ni.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 21

◀ **længe paatænkte Planer** : 478,18.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 25

◀ **fjerne Kloders himmelske Beboere** : I artiklen »Det astronomiske Aar« i *Urania* for 1844 diskuterede J.L. Heiberg også, om der fandtes »Stjernebeboere«, dvs. menneskeligt liv på andre kloder (s. 129-153). Han besvarede nærmest spørgsmålet bekræftende.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 27

◀ **den mageløse Opdagelse** : måske en hentydning til præsten og digteren N.F.S. Grundtvig (1783-1872), der i 1825 mente at gøre den opdagelse, at kristendommens kilde ikke er Bibelen, men det levende ord, som gennem århundreder er blevet udtalt i kirken, dvs. Fadervor, den apostolske trosbekendelse og indstiftelsesordene ved nadver. Grundtvig beskrev opdagelsen i skriftet *Kirkens Gienmæle*, Kbh. 1826, og kaldte den ikke selv mageløs, men således blev den – bl.a. takket være SK – spottende omtalt af sam- og eftertiden. Grundlaget for udtrykket synes at være en forvanskning af følgende passage i Grundtvigs anmeldelse af biskop J.P. Mynsters (493,21f.) bog *Om Begrebet af den christelige Dogmatik*, Kbh. 1831: »Hvad jeg (...) vil bede saavel ham, som alle *christelige* Præster og Theologer i Danmark og Norge om, er, at de vil skiænke min Udvikling af Troes-Bekendielsens *selvstændige* Almeen-Gyldighed den skarpe og velvillige Opmærksomhed, en Opdagelse unægtelig fortjener, som lover Christi Rige paa Jorden Bod for al sin *aandelige* Vaande, og aabner de lyseste Udsigter ei blot til Seier over alle Fiender, men til en stigende Oplysning og fri Kraft-Udvikling, Verden skal nødes til at kalde mageløs.« *Maanedsskrift for Christendom og Historie*, udg. af J.C. Lindberg, bd. 1, Kbh. 1831, s. 582-612; s. 609.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 29

◀ **indtager Jorden en høist respectabel Plads** : hentydning til J.L. Heibergs formulering i *Urania* for 1844, s. 147: »Hvorledes det nu end i denne Henseende forholder sig med de forskjellige Planeter i vort System, Saameget er vist, at vor Jord indtager en meget respectabel Stilling imellem dem«.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 30

◀ **sit apokalyptiske Digt** : »En Sjæl efter Døden« med undertitlen »En apokalyptisk Comedie« i *Nye Digte*, Kbh. 1841, ktl. 1562.

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 34

◀ **en tjenstvillig Kritik ... bleven Dante** : Heibergs ven og med-hegelianer, teologen H.L. Martensen, anmeldte *Nye Digte* i avisen *Fædrelandet* nr. 398-400, 10.-12. jan. 1841. I første del af den indgående og

indforståede anmeldelse betegnede Martensen »En Sjæl efter Døden« som en miniatureudgave af Dante Alighieris (1265-1321) store digt om sjælens vandring gennem det hinsidige, *La Divina Commedia*. Martensen tilføjede endog, at hvor katolikken Dante med sin tragisk-bogstavelige holdning blev stående ved åndens konkrete former, hævede protestanten Heiberg sig med sin komiske synsvinkel til en metafysisk betragtning af Helvede, forstået som det udialektiske, trivielle liv (nr. 398, sp. 3207-3212). Jf. også SKs spot over Heiberg som 'Danmarks Dante' i den ufuldendte polemiske artikel »Hvorledes behandler 'man' Enten- eller?« (*Pap.* IV B 46).

I trykt udgave: Bind 4 side 487 linje 35

◀ **en ny Metamorphose** : en ny forvandling. Som J.L. Heibergs første metamorfose regnes formentlig hans pludselige 'omvendelse' til den hegelske filosofi, som fandt sted i Hamborg 1824. Heiberg har selv beskrevet det øjeblik af næsten åbenbaringsagtig karakter, hvori han med ét forstod grundtanken i Hegels filosofi; jf. *Dansk poetisk Anthologie*, udg. af Christian Molbech, bd. 1-3 (1.-2. del samt 4. dels 1. afd.), Kbh. 1830-40; bd. 3 (4. dels 1. afd.), 1840, s. 275.

I trykt udgave: Bind 4 side 488 linje 5

◀ **løse Theologiens Gaader** : Heibergs tidsskrift *Perseus, Journal for den speculative Idee* nr. 1, Kbh. juni 1837, åbnede med en anmeldelse af teologen W.H. Rothes skrift *Læren om Treenighed og Forsoning*, Kbh. 1836. Anmeldelsen, som var skrevet af udgiveren, betegnede den hidtil ganske fritænkeriske Heibergs forsøg på at tale sig til rette med teologien. I øvrigt betonedede anmelderen teologiens spekulative natur og nødvendigheden af at behandle den filosofisk (s. 10-12, ktl. 569) (510,32). Efter konteksten at dømmes synes der dog at være tale om senere 'fænomener', så måske hentydes der til stykkerne i *Nye Digte*, der alle berører religiøse eller teologiske emner: I »Gudstjeneste« irttesættes en ung, panteistisk sindet digter af en erklæret protestantisk engel, der henviser ham til friheden og frelsen. »De Nygifte« beskæftiger sig med spørgsmålet om skyld og soning under reinkarnationens vinkel; en henrettet morder får mulighed for at leve sit liv igen og gøre sig fri af sin udåd. I »Protestantismen i Naturen« beskrives den religiøse tankes gradvise udvikling fra nødvendighed gennem frihed til frelse. Om »En Sjæl efter Døden«, 487,35.

I trykt udgave: Bind 4 side 488 linje 6

◀ **Pernille ... i Holbergs Stundesløse** : I Holbergs komedie *Den Stundesløse* (1731) spinder tjenestepigen Pernille sin herre Vielgeschrey ind i intrigen ved at sende ham den ene fredsforstyrrer på halsen efter den anden. I den forvirring, som den i forvejen fortravlede og konfuse mand derved hensættes i, sørger Pernille bl.a. for, at de unge elskende får hinanden til trods for Vielgeschreys planer. Jf. hendes replik i 1. akt, 9. scene: »Naar jeg kun faaer Herren indviklet brav udi Forretninger, tviler jeg ikke om godt Udfald«. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 5.

I trykt udgave: Bind 4 side 488 linje 10

◀ **votum** : responsum, udtalelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 488 linje 13

◀ **becomplimentere** : 486,19.

I trykt udgave: Bind 4 side 488 linje 16

◀ **Vaudeviller** : 483,35.

I trykt udgave: Bind 4 side 488 linje 22

◀ **i sin Tid ... Nytaarsløier** : Heiberg skrev komedien *Julespøg og Nytaarsløier* i 1815; den blev udgivet i dec. 1816, men efter tidens skik med 1817 på titelbladet. Komedi rummer en dræbende satire over tidens modedigter B.S. Ingemanns (1789-1862) dramatik og over publikums sentimentale smag. Satiren retter sig specielt mod beskrivelsen af den smægtende, platoniske kærlighed, der hos Ingemann – noget naturstridigt – udfolder sig mellem unge, varmbloedige sicilianere.

I trykt udgave: Bind 4 side 488 linje 24

◀ **ond Møie** : jf. Præd 1,13: »saadan ond Møie haver Gud givet Menneskens Børn at plage sig derudi« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 4 side 489 linje 3

◀ **Total-Afholdenheds-Selskabet** : var navnet på den ene af de to første danske afholdsforeninger; begge stiftet i 1843. Den anden var »Den Danske Maadeholdsforening«. En vigtig forskel var, som navnene antyder, at Totalafholdenhedsselskabets medlemmer forpligtede sig til fuldstændig at forsage alkoholiske

drikke, mens Mådeholdsforeningens medlemmer kun skulle forsage brændevin og kunne nyde vin og øl med måde. – Tonen i hele forord nr. V parodierer en bombastisk artikel i avisen *Fædrelandet* for 6. jan. 1844: »Et Par Ord om Maadeholdssagens Modstandere. (Aabent Brev til Maadeholds- og Afholdenhedsforeningens Medlemmer.)«. Forfatteren var anonym, men underskrev sig: »Et Medlem af Maadeholdsforeningen«. I artiklen, der også udkom som særtryk, tales om »vort Øjemed ved forenede Kræfter, ved Association, at ville indvirke paa Andre«, om »vor høie Bestræbelse for muligen atter at give Samfundet og Familie[n] en forvildet Ulykkelig, Gud og Dyden en tabt Sjæl tilbage«, og om »den store Kraft, der ligger i Bestræbelser af en til eet Maal virkende Mængde af Individier, hvilken altid vil fattes den Enkelte« (sp. 11763-11767).

I trykt udgave: Bind 4 side 489 linje 21

◀ **kold eller varm ... værd at udspytte** : allusion til Åb 3,16.

I trykt udgave: Bind 4 side 489 linje 24

◀ **det skandinaviske Samfund** : I en kladde til dette sted står »det skandinaviske Selskab« (*Pap.* V B 93,1). I forlængelse af 'Uppsalatoget' 1843, hvor danske og svenske studenter manifesterede et ønske om en forening af de tre nordiske riger, ville man stifte et »Skandinavisk Samfund« i København. Samfundets erklærede formål var ikke politisk, men kun at fremme sociale og litterære forbindelser mellem de skandinaviske folk. Regeringen valgte dog alligevel at nedlægge forbud, dels fordi den så med mistro på den skandinavistiske studenterbevægelse, dels fordi den russiske legationssekretær i København havde meddelt, at hans regering nærrede store betænkeligheder ved det påtænkte samfund. Da samfundets bestyrelse klagede til Christian VIII over forbudet, erklærede Danske Kancelli (471,25), at samfundet vel ikke havde et direkte ulovligt formål, men dog truede den offentlige sikkerhed. Imidlertid tog en samling ældre og ansete mænd allerede i sept. s.å. tanken op og stiftede »Det skandinaviske Selskab«, hvis formål meget lignede det forbudte samfunds. Under hensyn til de stiftende medlemmers borgerlige anseelse og folkestemningen i øvrigt kunne regeringen ikke godt forbyde selskabet, men meddelte dog, at hvis det lagde nogen som helst politisk tendens for dagen, ville det straks blive opløst. Teologen og politiker H.N. Clausen blev formand for selskabet, men J.L. Heiberg var medindbyder til stiftelsen og blev medlem af bestyrelsen. Selskabets formål var at fremme kendskabet til de øvrige nordiske landes kultur og statsliv, at foranstalte nordiske sammenkomster, at udgive småskrifter og at holde foredrag om nationale emner. Selskabet eksisterede 1843-56, og Heiberg virkede aktivt ved dets arrangementer, bl.a. som foredragsholder, arrangør af teaterforestillinger og forfatter af lejlighedssange.

I trykt udgave: Bind 4 side 489 linje 29

◀ **virkede** : udrettede.

I trykt udgave: Bind 4 side 490 linje 1

◀ **herlig er dets Løn** : måske allusion til Luk 6,35.

I trykt udgave: Bind 4 side 490 linje 7

◀ **hvad Løn er vel dette** : allusion til Matt 5,46 og Luk 6,32-34.

I trykt udgave: Bind 4 side 490 linje 12

◀ **da** han tvertimod: mens, idet.

I trykt udgave: Bind 4 side 490 linje 19

◀ **fristet** : sættes på prøve.

I trykt udgave: Bind 4 side 490 linje 23

◀ **den gamle Sætning ... en unyttig Tjener** : hentydning til Luk 17,10: »Når I har gjort alt det, I har fået besked på, skal I sige: Vi er unyttige tjenere, vi har kun gjort, hvad vi skulle gøre.«

I trykt udgave: Bind 4 side 491 linje 5

◀ **tage det Store med Vold** : allusion til Matt 11,12: »Men fra Johannes den Døbers Dage indtil nu trænger man med Vold ind i Himmeriges Rige, og de, som trænge ind, rive det til sig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 491 linje 11

◀ **Coenobiter** : egentlig coenobit (ental), klosterbeboer, munk.

I trykt udgave: Bind 4 side 491 linje 19

◀ **Sopken** : dram, snaps.

I trykt udgave: Bind 4 side 491 linje 20

◀ **Collision** en: sammenstød, her også forstået etisk som pligtkollision, dvs. et sammenstød mellem to lige stærke forpligtelser.

I trykt udgave: Bind 4 side 491 linje 21

◀ **den Drik, der ... fryder Menneskets Hjerte** : vinen, jf. Sl 104,15: »Og Viin glæder et Menneskes Hierte« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 4 side 491 linje 24

◀ **Romer** : eller rømer, et ofte pragtfuldt udstyret vinglas; pokal.

I trykt udgave: Bind 4 side 491 linje 27

◀ **mere end Bachus rev Digteren hen** : hentydning til den rom. digter Horats' oder, 3. bog (*Carminum liber III*) 25,1: »Quo me, Bacche, rapis tui / Plenum? (...)«. I Jacob Badens oversættelse: »Hvorhen, Bacchus, river du mig fyldt af din Guddom?« *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, overs. og udg. af Jacob Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 1, s. 313. Bacchus var romernes navn for vinguden, som grækerne kaldte Dionysos.

I trykt udgave: Bind 4 side 492 linje 10

◀ **Et Opbyggelsesskrift for Dannede** : Tanken om et sådant skrift kan være inspireret af den tyske romantiske teolog Friedrich Schleiermachers værk *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* (1799). SK købte værket i 5. udg., Berlin 1843, den 31. marts 1843, jf. ktl. 271. En mere nærliggende inspirationskilde til forord nr. VI er imidlertid en anmeldelse af *Enten - Eller* i 1. årgangs 4. hæfte af *For Literatur og Kritik. Et Fjerdingaarsskrift*, udg. af Fyens Stifts literære Selskab (bd. 1, Odense 1843, s. 377-405, under mærket K-H). Anmeldelsen skyldtes teologen, adjunkt H.P. Kofoed-Hansen (1813-93, siden 1840 romanforfatter under pseudonymet Jean-Pierre). I en digression hævdede anmelderen, »at Kirken endnu ei har vidst, at bemægtige sig de mere Dannede (...). Ialfald kan man ikke vente, at nogen Æsthetiker, eller de Mange, der have vandret sig trætte i Reflexionens og Ironiens Regioner, skulle finde sig opbyggede og omvendtes i Kirken, eller hente en Trøstens Draabe for et sønderrevet Gemyt, saalænge der fra Prædikestolene endnu høres den gamle Skoflikker-Moral og Hverdagstrivialiteter, man ligesaagodt kan sige sig selv hjemme i sin Sopha, eller de saa ofte gjentagne Forsikringer, som den trætte Sjæl under Haab, Frygt, Bæven og Fortvivlelse har maattet opgive Tilliden til. De saakaldte Opvakte og Hellige maae derfor sige, hvad de ville, saa nøies dog den nyere Tids Dannede ikke længer med den gammeldags Christendom eller den gamle Tro, men kræve den fremsat i en ny og frisk Form, som ene et philosophisk Bad formaaer at skjænke den« (s. 384f.). Kofoed-Hansens bemærkninger blev imødegået af biskop J.P. Mynster i artiklen »Kirkelig Polemik« i *Intelligensblade* (484,5) nr. 41-42, 1. jan. 1844 (bd. 4, s. 97-114, under mærket Kts). Det kan være årsagen til, at netop Mynsters prædikener i forord nr. VI inddrages som folie for de dannedes opbyggelsesskrift.

I trykt udgave: Bind 4 side 493 linje 2

◀ **Biskop Mynsters Prædikener** : J.P. Mynster *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* bd. 1-2, Kbh. 1823. SK havde værket i 3. oplag, Kbh. 1837 (ctl. 229-230), købt hos boghandler P.G. Philipsen 27. juli 1843.

I trykt udgave: Bind 4 side 493 linje 17

◀ **fremrykket i Aar** : Jacob Peter Mynster (1775-1854) var 68 år gammel, da *F* udkom 17. juni 1844.

I trykt udgave: Bind 4 side 493 linje 21

◀ **den danske Kirkes Styrer og Leder** : Mynster, der 1811 var blevet ansat som første residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København, var 1826 blevet udnævnt til hofprædikant, 1828 til kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst, og hans karriere kronedes 1834 med udnævnelsen til biskop over Sjællands stift. Dette embede, der gjorde ham til den danske kirkes primas, beholdt han til sin død 20 år senere.

I trykt udgave: Bind 4 side 493 linje 22

◀ **begynder med ... ender med en Prædiken mod Forargelse** : I Mynsters ovennævnte samling har første prædiken overskriften »Andagtstimernes Bestemmelse og Værd«, mens sidste prædiken (nr. 66) hedder »At vi ikke skulle forarges«.

I trykt udgave: Bind 4 side 493 linje 25

◀ **tænkt sig ... fremtog hans Bog paa Helligdagene** : I fortalen til ovennævnte prædikensamling skriver Mynster bl.a.: »Virkningen kan alene fremkomme, naar Læseren bruger Bogen i sine *Andagtstimer*, thi for en flygtig Giennemlæsning i ledige Øieblikke er den ikke skreven«. I første prædiken tales der bl.a. om den »Pligt, at vi jævnlig skulle samle Sindet til Andagt« og om »den Drift, der dog sikkert ofte tilskynded[e] Enhver af os til fra Verdens Larm at søge Ro (...) til stille Betragtning af det Hellige og Evige« (bd. 1, s. 4).

I trykt udgave: Bind 4 side 493 linje 29

◀ **oplægge** : forlægge, udgive.

I trykt udgave: Bind 4 side 494 linje 13

◀ **udkommer i dette Aar** : hentydning til den ofte benyttede datering på folkebøger og skillingsviser: »Trykt i dette Aar«.

I trykt udgave: Bind 4 side 494 linje 14

◀ **Herpaa er Fremstillingen ogsaa beregnet** : I Mynsters ovennævnte prædikensamling anvendes ofte direkte tiltale til læseren: »Altsaa du«, »m.T. [= min Tilhører]«, »Spørg ogsaa din Erfaring, du, som har bedet«, osv.

I trykt udgave: Bind 4 side 494 linje 25

◀ **alt det Smaalige ... sig selv** : jf. Kofoed-Hansens ord (493,2) om »den gamle Skoflikker-Moral og Hverdagstrivialiteter, man ligesaagodt kan sige sig selv hjemme i sin Sopha«.

I trykt udgave: Bind 4 side 494 linje 31

◀ **Menighedens Liv** : måske en hentydning til N.F.S. Grundtvigs lære om menighedsfællesskabet som Kristendommens fundament (487,29).

I trykt udgave: Bind 4 side 494 linje 32

◀ **Systemet** s: 468,14.

I trykt udgave: Bind 4 side 494 linje 33

◀ **den Dannede søger Menigheden** : hentydning til J.L. Heibergs digt »Gudstjeneste« i *Nye Digte* (487,34), hvor en erklæret protestantisk engel irettesætter den panteistisk sindede digter og viser ham bort fra naturen med følgende ord: »Slut dig selv til Menigheden, / Og igjennem den til Gud« (s. 14; *Nye Digte. 1841*, udg. af Klaus P. Mortensen, Danske Klassikere, Kbh. 1990, s. 14).

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 1

◀ **Det, hvortil Christendommen ... frembringe den Dannede** : måske en hentydning til J.L. Heibergs *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid* (477,26), hvor det bl.a. hedder: »Den i vore Tider saa udbredte Dannelse, der er bleven saa almindelig, at den næsten synes medfødt, har lidt efter lidt maattet kæmpe sig ud af Aarhundreders Barbarie og Mørke. Ideen af Luthers Reformation har behøvet flere Aarhundreder til at indlemmes i Alles Bevidsthed« (s. 49f.).

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 8

◀ **misundeligen** : skinsygt, småligt.

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 11

◀ **Paganisme** : af lat. pagus = landsby, bruges ellers netop til at betegne hedenskabet i modsætning til kristendommen, som først fik fodfæste i byerne. Nicolaus Notabene vender altså tingene på hovedet.

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 14

◀ **forligt med sin overvundne Modsætning** : dvs. kristendommen. Sætningen travestierer princippet i den hegelske spekulative logik, if. hvilket to modstridende begreber eller positioner ophæves og forenes i et nyt tredje, (497,25).

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 16

◀ **er Sandheden uendeliggjort ... ellers opfatter Sandheden endeligt** : Der hentydes muligvis til J.L.

Heibergs *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1835, hvor det bl.a. doceres, at filosofiens eller logikkens genstand er det uendelige, til forskel fra de såkaldte videnskaber, hvis genstande (og sandheder) er endelige. Filosofien »er da ikke en Videnskab, men den er *Videnskaben* selv, der i sin Uendelighed omfatter alle de endelige Forskjelligheder, som begrunde og adskille de enkelte Videnskaber, idet den tillige ophæver alle hine Forskjelligheder og endelige Tilværelser, ved at lade den i dem alle indeholdte, ene og udelelige Sandhed samles i sit Brændpunkt, og derfra straae tilbage paa dem selv« (s. 12).

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 20

◀ **Alt bevæger sig** : Sætningen, der også kendes i formen 'alt flyder', tillægges den gr. filosof Heraklit (o. 540-480 f.Kr.).

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 22

◀ **Ethvert Standpunkt ... overvindes af et nyt** : hentydning til det perspektiviske element i Hegels dialektiske metode. Målet for Hegels spekulative filosofi er at vinde et systematisk overblik over det hele, hvilket sker ved en analyse af de forskellige endelige standpunkter, der hver for sig har en vis gyldighed, men som i sidste ende ophæves (497,25). Det bedste eksempel er *Phänomenologie des Geistes* (1807), hvori der foregår en begrebslig bevægelse gennem en række stadier, som efterhånden tiltager i kompleksitet og omfang. Hvert endeligt stadium præsenteres til at begynde med som sandt, men i analysens løb viser det sig at lide af indre modsigelser, hvorfor det må negeres og vige for et nyt begreb, som er bredere og mere omfattende. SK ejede *Phänomenologie des Geistes* som *Hegel's Werke* (468,8) bd. 2, Berlin 1833, ktl. 550.

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 23

◀ **kommen ud derover** : en ofte brugt vending i den hegelske jargon og dermed i samtidens filosofiske debat. Hegel viste i sin historisk anlagte filosofi, hvorledes de enkelte filosoffer var kommet ud over, dvs. gået videre end deres respektive forgængere. Men efter Hegels død i 1831 opstod en række filosofiske bestræbelser, der også ville gå ud over mesteren, og i Danmark mente både J.L. Heiberg og H.L. Martensen at være kommet videre, (517,17).

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 30

◀ **billige** : rimelige, retfærdige.

I trykt udgave: Bind 4 side 495 linje 36

◀ **Holbergs Raad** : I komedien *Hexerie eller Blind Allarm* (1731) 3. akt, 3. scene, giver hovedpersonen Leander, udklædt som troldmand, det råd til en ung mand, som vil være læge, at han blot skal lade sig sy en sort kjole, leje nogle smukke lokaler og over døren til disse lade sætte et skilt: »Her boer den vidtberømte Doctor Jansenius, som curerer alle Slags Sygdomme«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 4.

I trykt udgave: Bind 4 side 497 linje 5

◀ **N. N. praktisirender Arzt** : lat. og ty. N.N. er en forkortelse af det lat. nomen nescio, navnet ved jeg ikke; hvemsomhelst. Den ty. titel betyder praktiserende læge.

I trykt udgave: Bind 4 side 497 linje 8

◀ **skreve (...) ud** : skrev af (efter).

I trykt udgave: Bind 4 side 497 linje 20

◀ **Transsubstantiation** : væsensforvandling, forvandling fra én substans til en anden; særlig brugt om den forvandling, som if. katolsk teologi finder sted i nadverens sakramente, hvor brødet og vinen bliver til Kristi sande legeme og blod.

I trykt udgave: Bind 4 side 497 linje 21

◀ **Hexerie (...) blind Allarm** : hentydning til Holbergs komedie *Hexerie eller Blind Allarm* (497,5).

I trykt udgave: Bind 4 side 497 linje 22

◀ **Mediationen** : formidlingen, forsoningen. I den danske udformning af Hegels dialektiske filosofi, fx hos Heiberg, er mediationen et nøgleord, der betegner ophævelsen af to modstridende begreber eller positioner i et nyt tredje. Da al virkelighed if. denne filosofi er en tilblivelsesproces, hvor modstridende positioner ophæves, idet de medieres, er mediationen også det nødvendige middel for historiens fremadskriden. Hegel

selv bruger ikke ordet mediation, men 'Vermittlung'.

I trykt udgave: Bind 4 side 497 linje 25

◀ **ordinaire Stafetter** : almindelige ridende sendebude eller postbude.

I trykt udgave: Bind 4 side 498 linje 3

◀ **tarvelig** klog: nødtørftigt, elementært.

I trykt udgave: Bind 4 side 498 linje 13

◀ **Evangelium** : et glædeligt budskab (jf. ovenfor om ordinaire Stafetter); især brugt om det kristne budskab i NT.

I trykt udgave: Bind 4 side 498 linje 20

◀ **Dyrehavsbakken** : en bakke i Jægersborg Dyrehave nord for København, hvor der fandtes (og findes) en helligkilde, Kirsten Piils kilde. Omkring kilden voksede der i sommertiden et marked op med boder, gøgl og andre folkelige forlystelser. På SKs tid var Dyrehavsbakken kun åben fra Sankt Hans Dag (24. juni) til Marie-Besørgelsesdag (2. juli).

I trykt udgave: Bind 4 side 498 linje 30

◀ **Guckkasten** : ty. kukkasse eller perspektivkasse; et kasseformet apparat udstyret med en eller flere linser, der enten forstørrer de billeder, man sætter ind i apparatet, eller viser dem tredimensionalt.

I trykt udgave: Bind 4 side 498 linje 32

◀ **uskatteerlige** : uvurderlige.

I trykt udgave: Bind 4 side 498 linje 35

◀ **ved Lirens Omdreining** : Liren er egentlig et strengeinstrument, hvis strenge sættes i svingning af et hjul med håndtag, samtidig med at strengene forkortes ved hjælp af tangenter; her er dog tale om en lirekasse, dvs. et lille, kasseformet orgel, der automatisk frembringer musik, når man drejer dets håndsving.

I trykt udgave: Bind 4 side 498 linje 35

◀ **hævet i en høiere Galenskab** : I journalen EE skrev SK i 1839 et satirisk udkast med titlen »Discursive Raisonements og ubegribelige Apropos betræffende den høiere Galskabs Kategorie« (*Pap.* II A 808-813). Heri hævder han bl.a., at filosofferne vil have stor nytte af at indføre kategorien den høiere galskab, som han har opfundet; det er den konkreteste af alle kategorier, den fyldigste og den, der ligger livet nærmest. Kategorien er særlig velegnet til at sammenfatte to stridende parters respektive tåbeligheder i en høiere enhed. Der er tydeligvis tale om en parodisk omskrivning af det heiberg-hegelske begreb om mediationen (497,25).

I trykt udgave: Bind 4 side 499 linje 11

◀ **Adresseavisen** : 486,5.

I trykt udgave: Bind 4 side 499 linje 14

◀ **Selskabs-Ideen** : tanken om at slutte sig sammen i foreninger og partier for at øve indflydelse på samfundet. Foreningstanken var i kraftig vækst i enevældens sidste år, da borgerskabet forberedte sig på at overtage det politiske styre, specielt efter at Frederik VI i 1834 havde indført de rådgivende stænderforsamlinger (471,25).

I trykt udgave: Bind 4 side 499 linje 19

◀ **bifrontisk** : tve-ansigtet, efter den rom. gud Janus bifrons, hvis to ansigter vender henholdsvis bagud mod det forgangne og fremad mod det kommende.

I trykt udgave: Bind 4 side 499 linje 20

◀ **Noah** : Noa var det sidste overlevende familieoverhoved af den menneskehed, som udslettedes ved syndfloden, og stamfader til den efterfølgende, jf. 1 Mos 6-10.

I trykt udgave: Bind 4 side 499 linje 21

◀ **en Comite** : et udvalg til drøftelse af et særligt spørgsmål eller varetagelse af særlige opgaver. Muligvis hentydes der til den komité, nedsat af den rådgivende stænderforsamling for øerne (471,25), som i 1838 behandlede et forslag om sognebåndsløsning, dvs. borgernes frihed til at søge formel tilknytning til en anden præst end deres sognepræst. Komiteen afgav betænkning med såvel flertals- som mindretalsindstilling den 24. nov. 1838, men efter omfattende drøftelser i stænderforsamlingen blev begge indstillinger trukket tilbage, og arbejdet resulterede i intet. Referat af drøftelserne findes trykt i *Roeskilde Stænder-Tidende*, 2. række nr. 72-78, 5.-8. jan. 1839 (sp. 1137-1245). At SK har tænkt på denne komité, antydes af, at han i sit udkast om den højere galskabs kategori (499,11) bemærker: »(Under denne Kategorie vilde jeg afhandle de latterlige Combinationer af to stridige Partiers særskilte (besondre) Taabeligheder i høiere Eenhed. Orthodoxe og Politikere f.E. i Sognefrihedssagen. Philosopher og Theologer etc.)« (*Pap. II A 810*). I øvrigt var SKs broder P.C. Kierkegaard i 1842 medlem af en »Central-Komité« for statsgældens afbetaling ved frivillige bidrag (470,15).

I trykt udgave: Bind 4 side 499 linje 24

◀ **opus operatum** : lat. udført værk, gjort gerning. I skolastikken betegnedes de hellige sakramenter som opus operatum, idet man mente, at deres blotte udførelse var ensbetydende med deres virkning.

I trykt udgave: Bind 4 side 499 linje 26

◀ **her klinkes** : her repareres ituslået porcelæn. Da verbet er tvetydigt, kan meningen dog også være: her skåles.

I trykt udgave: Bind 4 side 499 linje 33

◀ **Høflighed, koster (...)** **Intet** : variation af talemåden 'Høflighed koster ingen penge', der bl.a. findes optegnet som nr. 1294 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 49.

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 6

◀ **Liimstangen** : en stang eller pind, som var besmurt med lim, og som tidligere brugtes til at fange småfugle på. Talemåden 'at løbe med limstangen', der ofte benyttes af Holberg, betyder at løbe omkring med en halv eller forkert besked, at gå galt i byen, at blive til nar.

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 18

◀ **Punschkommercen** : den lystighed eller spøg, som trives omkring bowlen med punch (en sød, alkoholisk blandingsdrik); vistnok ensbetydende med puncheskålen, dvs. den skål, som udbringes omkring punchebowlen.

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 21

◀ **i Visen gaaer (...)** **Bordet rundt** : En drikkevise af Alb. Thura: »En Sang, gjort efter en god Vens Begjæring, til at bruge i et fornøylegt Selskab ved et Glas Viin«, har følgende omkvæd: »Rund, Rund, Rund! / Saa sædeligt / Og glædeligt / Vi tar vort Glas for Mund«. *Adskillige Betænkninger og Indfald. Paa Vers skrevne, og nu samlede og udgivne til at læse af andre for Tidsfordriv*, Kbh. 1741, nr. 32. I Holbergs komedie *Jacob von Tyboe* (1725) 4. akt, 5. scene, synger tjeneren Christoff et lignende omkvæd: »Rund rund rund! saa gladelig, saa gladelig, den Skaal gaaer rund«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 3.

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 21

◀ **Bruuspulver** : et pulver til fremstilling af en brusende drik, der tidligere anvendtes mod ildebefindende; også brugt om selve drikken. I overført betydning: noget overfladisk eller virkningsløst.

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 22

◀ **Posito** : lat. sat, antaget (et udtryk hentet fra den formelle logik). Der alluderes muligvis til en i samtiden berømt replik fra den tyske forfatter Jean Pauls (515,12) lille roman *Das heimliche Klaglied der jetzigen Männer; eine Stadtgeschichte* (1801). Den unge Wolfgang, der vender hjem fra krigen med en læderprotese i stedet for sin højre arm, men som forstår sig på landmåling, hvortil højre arm ikke er nødvendig, trøstes med følgende ord af en jovial ingeniør: »Posito, gesetzt Sie werden unser Landmesser, so will der dumme Sturzel gar nichts sagen.« Jf. *Jean Paul's sämmtliche Werke* bd. 1-60, Berlin 1826-28, ktl. 1777-1799; bd. 31, 1827, s. 35.

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 26

◀ **Hr. A. A.** : I renskriften har SK oprindelig skrevet »Prof. Heiberg«, men siden anonymiseret (*Pap. V B 96,9-10*). I *Perseus* nr. 2 (478,18) havde Heiberg givet »det første Bidrag til Udførelsen af en længe næret Plan« (s. 3), nemlig de første 23 paragraffer af »Det logiske System«. Det blev dog aldrig videreført.

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 28

◀ **Hr. B. B.** : I renskriften har SK oprindelig skrevet »Prof. R. Nielsen« (*Pap. V B 96,11*). Rasmus Nielsen (1809-84) var siden 1841 Poul Martin Møllers efterfølger som professor i filosofi ved Københavns Universitet. Nielsen begyndte som en begejstret tilhænger af Hegels spekulative metode, men kom o. 1845 under SKs indflydelse og blev frem til 1849 hans nære ven. Endnu optændt af den hegelske inspiration udgav Nielsen 1841-44 *Den speculative Logik i dens Grundtræk* i fire hæfter. Værket betegnes i forordet som et »Fragment af en filosofisk Methodologi« og forblev da også ufuldendt; det bryder af midt i en sætning. SK ironiserer over Niensens forehavende i avisartiklen »Aabenbart Skriftemaal« i *Fædrelandet* nr. 904, 12. juni 1842, sp. 7245-7252: »Det er Systemet, Tidsalderen arbejder hen til. Allerede har Prof. Nielsen udgivet 21 logiske §§, der danne første Deel af en Logik, der igjen danner første Deel af en altomfattende Encyclopædi, saaledes som det er antydet paa Omslaget, uden at dog dens Størrelse videre er angivet, formodenlig for ei at forfærde, da man vel tør slutte, at den bliver uendelig stor« (sp. 7247).

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 32

◀ **Hr. C. C.** : I renskriften har SK oprindelig skrevet »Hr. Stilling« (*Pap. V B 96,12*). Filosofen Peter Michael Stilling (1812-69), der i 1844 disputerede for magistergraden, begyndte som en tilhænger af Hegel og af de højrehegelianske forsøg på at forene filosofi og teologi. I 1840'ernes slutning kom han dog under SKs indflydelse og undsagde 1850 sine tidligere meningsfæller, især professor H.L. Martensen. Endnu i sin hegelske periode udgav Stilling *Philosophiske Betragtninger over den speculative Logiks Betydning for Videnskaben, i Anledning af Professor R. Niensens: »den speculative Logik i dens Grundtræk«*, Kbh. 1842. Værket betegnes i sit forord som »veiledende«, »introducerende« og »indledende«. SK ironiserer også over Stillings værk i ovennævnte avisartikel: »Øieblikket nærmer sig; for sidste Gang har Stilling paataget sig at meddele os den sidste Olie, at stille os paa det rette Standpunct, og naar vi blot blive der, saa kommer det, det kommer visselig« (sp. 7249).

I trykt udgave: Bind 4 side 500 linje 36

◀ **Schakspeares Timon** : Shakespeares tragedie *Timon of Athens*, 5. akt, 1. scene.

I trykt udgave: Bind 4 side 501 linje 9

◀ **Vortrefflich! Versprechen ... der es macht** : ty. »Det er overmåde godt. At love, det er netop tidens løsen; det åbner øjnene på forventningen; at holde, det er det dumme, man kan gøre; at lade gerning følge på ordet, det er aldeles af mode undtagen hos folk af den simple og elendige slags. At love er hofmæssigt og viser god tone. At holde er en slags sidste vilje, et testamente, der vidner om stor svagelighed i forstanden hos den, der gør det«. Citatet stammer fra A.W. Schlegel og Ludwig Tiecks oversættelse, *Shakspeare's dramatiske Werke* bd. 1-12, Berlin 1839-41, ktl. 1883-1888; bd. 10, 1839, s. 327. Oversættelsen til da. skyldes Edvard Lembecke.

I trykt udgave: Bind 4 side 501 linje 10

◀ **Tvedragt og Partier** : allusion til Gal 5,(19-)20: »Kødets Gierninger ere aabenbare, saasom: Hoer, Skiørlevnet, Ureenhed, Uteerlighed, Afguds-Dyrkelse, Trolddom, Fiendskaber, Kiv, Nid, Vrede, Trette, Tvedragt, Partier« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 501 linje 19

◀ **udefter reflekteret** : tilbagekastet eller spejlet udad; bestemt af ydre hensyn.

I trykt udgave: Bind 4 side 501 linje 31

◀ **indefter reflekteret** : tilbagekastet eller spejlet indad; bestemt af indre hensyn.

I trykt udgave: Bind 4 side 501 linje 35

◀ **som Træet skyder sin Krone** : I renskriften står »som Fuglen synger sin Vise, som Træet skyder sin Krone« (jf. den tekstkritiske note til SKS 4, 502,1). Forord nr. VII blev oprindelig skrevet til *Begrebet Angest*, men siden kasseret og erstattet af et nyt (jf. tekstredigeringen til *F*, s. 550-552). I det nye forord til *Begrebet Angest* bruges den første del af passagen: »da skrive han sin Bog frisk væk som Fuglen synger sin Vise, er der Nogen (...)« etc. (SKS 4, 313,10f.). Muligvis har SK selv under korrekturlæsningen af *F* slettet første del af passagen her for at undgå en alt for ordret overensstemmelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 502 linje 1

◀ **assimilerer (...) sig** : indoptager (som dyrene optager næring af føden).

I trykt udgave: Bind 4 side 502 linje 5

◀ **in succum et sanguinem** : lat. i saften og blodet. Udtryk for dét at indprente sig noget, at tilegne det sig fuldt og helt. Udtrykket stammer fra den rom. politiker og filosof Marcus Tullius Cicero (106-43 f.Kr.) *Epistolae ad Atticum* (da. Breve til Atticus). Cicero bruger i 4. bogs 18. brev vendingen »succum, ac sanguinem«, men i en anden sammenhæng, nemlig om staten, der har mistet saft og kraft. – NB: På grund af en overleveringsfejl, som først blev udbedret i det 19. årh., befinder passagen sig i ældre udgaver i 4. bogs 16. brev. Således også i SKs udgave, *M. Tullii Ciceronis Opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, 2. udg., Halle 1756-57 (ktl. 1224-1229); bd. 3, 1756, s. 601.

I trykt udgave: Bind 4 side 502 linje 5

◀ **συμπαθησαι ταις ασθενειαις των ανθρωπων** : gr. (sympathēsai tais astheneiais tōn anthrōpōn) have medlidenhed med menneskenes skrøbeligheder. Citat fra Hebr 4,15, hvor der dog står ἡμῶν (»vore«) i stedet for τῶν ἀνθρώπων (»menneskenes«).

I trykt udgave: Bind 4 side 502 linje 16

◀ **sikkerer (...) for** : sikrer imod.

I trykt udgave: Bind 4 side 502 linje 21

◀ **sig Sandheden ... som Bileams Æsel** : I 4 Mos 22 fortælles om profeten Bileam, at han drog af sted på sit æsel imod Guds vilje. Tre gange spærrede en engel vejen, og æselet veg tilbage, men Bileam så ikke engelen og piskede dyret fremad. Tredje gang gav Gud æselet mæle, og det spurgte Bileam, hvad det havde gjort for at fortjene en sådan behandling. Efter sammenhængen at dømme sigter SK snarere til Bileam selv, der i kap. 23-24 blot udtaler de ord, som Gud lægger ham i munden, og derved siger sandheden uden at have noget personligt forhold til den.

I trykt udgave: Bind 4 side 502 linje 22

◀ **sympathetisk** : medfølelse, deltagende.

I trykt udgave: Bind 4 side 502 linje 33

◀ **som en Taarnvægter** : Det er usikkert, om der sigtes til nogen eller noget bestemt; muligvis dog til den tyske digter Ludwig Achim von Arnims roman *Die Kronenwächter*, 1. del: *Berthold's erstes und zweites Leben*, Berlin 1817 (som SK havde i en udg. fra 1840, ktl. 1620). I de første kapitler af denne bog (1. bog, 1.-5. historie) beskrives taarnvægteren som et menneske, der er isoleret fra det daglige liv og kun undtagelsesvis finder tilbage blandt andre mennesker.

I trykt udgave: Bind 4 side 502 linje 36

◀ **en Røst fra Skyerne** : allusion til Mark 9,7.

I trykt udgave: Bind 4 side 503 linje 10

◀ **hiin Mand ... paa Torvet** : Sokrates. Der hentydes til Diogenes Laertios' filosofihistorie, 2. bog, kap. 5, 21, hvor disse ord siges om Sokrates: »Da han indsaae, at hiin Granskning i fysiske Ting ikke egentlig er vor Sag, begyndte han at filosofere i Værkstederne og paa Torvet om Sæderne«. *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (481,27) bd. 1, s. 66.

I trykt udgave: Bind 4 side 503 linje 11

◀ **faveur** : fr. favør, gunst.

I trykt udgave: Bind 4 side 504 linje 19

◀ **Skrædersvenden ... blæse ham ned af Bordet** : hentyder til en af de historier, der fortælles i folkebogen om Till Uglspil, hvis første udg. kom i det 16. årh. I den udg., som SK ejede: *Underlig og selsom Historie, om Tiile Ugelspegel, En Bondes Søn, barnfød udi det Land Brunsvig*, Kbh. »Trykt i dette Aar« (formentlig mellem 1812 og 1842), ktl. 1469, lyder overskriften til den 48. historie: »Hvorledes Ugelspegel gjorde, at der faldt 3 Skrædersvende ned af et Vindue, og sagde siden til Folket: see Veiret har blæst dem ned« (s. 80). Det pågældende vindue er en førstesals karnap, hvor skræddersvendene sidder med deres arbejde, men historien melder intet om, at de anser deres fald for et vink af styrelsen.

I trykt udgave: Bind 4 side 504 linje 25

◀ **ride Sommer i By** : Denne skik bestod i, at byens eller landsbyens unge ved sommerens begyndelse, en bestemt dag i maj måned, drog til skoven og hentede nyudsprunget bøgeløv eller et helt træ hjem som indledning til majfesten.

I trykt udgave: Bind 4 side 504 linje 26

◀ **taget en Ko for en Veirmølle** : variation af talemåden 'ikke kende en ko fra en vejmølle (eller en ladedør)', som betyder at være indskrænket eller dum; bl.a. optegnet i Moths ordbog (476,16).

I trykt udgave: Bind 4 side 504 linje 30

◀ **at sammenkalde alle Skræddere ... slaae Knude paa Traaden** : hentydning til folkebogen om Uglspil (504,25). I den udg., som SK ejede (ktl. 1469), beskriver den 49. historie, hvordan Uglspil udsendte et brev til Tysklands skræddere; heri lovede han at lære dem en kunst, der ville blive til nytte for dem og deres børn, og som ville blive husket til evig tid. Da skrædderne spændt samledes i Rostock, fik de blot denne belæring: »naar I have traadet Naalen, saa glemmer ikke, at I jo slaaer en Knude paa den ene Ende, eller gjør I mange Sting forgieves« (s. 82f.).

I trykt udgave: Bind 4 side 504 linje 30

◀ **Fodposten** : var en særlig institution til besørgelse af lokalpost i København og nærmeste omegn. Som navnet siger, bestod den af gående bude, der dels indsamlede, dels omdelte breve. Fodposten blev oprettet 1806 og nedlagdes formelt 1876. Reelt ophørte dens betydning dog i 1851, da frimærket (og dermed postkasserne) blev indført, og da man samtidig begyndte at omdele lokalbreve sammen med de udefra kommende breve.

I trykt udgave: Bind 4 side 504 linje 32

◀ **ringe Folk fra deres Arbeide** : Når fodpostens bude skulle indsamle breve, måtte de ikke gå op i husene, men kun ind i porte eller gårde. Her tilkendegav de oprindeligt deres tilstedeværelse ved at slå på en gongong, senere ved at blæse i et horn og fra 1814 ved at ringe med en klokke.

I trykt udgave: Bind 4 side 504 linje 32

◀ **Subscriptionsplan** : plan for et værk eller tidsskrift, der skal udkomme bind- eller hæftevis, men som køberne forud forpligter sig til at aftage (486,19).

I trykt udgave: Bind 4 side 504 linje 33

◀ **Kjededands** : kædedans, dvs. en dans, hvori deltagerne enten holder hinanden i hånden eller bevæger sig fremad, idet de skiftevis giver hinanden højre og venstre hånd.

I trykt udgave: Bind 4 side 505 linje 6

◀ **Contentement og Fornøielse** : 468,22.

I trykt udgave: Bind 4 side 505 linje 21

◀ **vore Systematikere og filosofiske Optimister** : dvs. de danske hegelianerne, der mente snart at kunne fuldføre det altforklarende logiske system (500,28ff.).

I trykt udgave: Bind 4 side 505 linje 23

◀ **trip, trap, Træsko** : trinvis; let og ubesværet (her som parodi på den triadiske udvikling af begreberne, der finder sted i det hegeliske system).

I trykt udgave: Bind 4 side 505 linje 26

◀ **Fanden i Vold baade i Trapezunt og i R-** : frit citat af Holbergs komedie *Mester Gert Westphaler* (femaktsversionen, 1723) 2. akt, 3. scene. Gunild siger til sin søn Gert, der altid taler om sin rejse fra Haderslev til Kiel: »Anders Christensøn har jo været 3 à 4 Gange i Bordeus og Røven i Frankerig, ja Fanden i Vold hen i Trapezund eller Catesund, men fortæller ikke nær saa meget om sine Reyser«. Trapezunt var et kristent kejserrige ved Sortehavets sydøstkyst; det eksisterede fra det 13. til det 15. årh.

I trykt udgave: Bind 4 side 505 linje 30

◀ **Ophævelser om »Intet«** : 468,14.

I trykt udgave: Bind 4 side 505 linje 33

◀ **Mediationen** : 497,25.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 3

◀ **Kramkiste** : egl. en kiste eller kurv med varer, som den omvandrende kræmmer bar på ryggen; rodebutik.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 4

◀ **filer en Sav** : filer tænderne på en sløv sav, hvorved der frembringes en ensformig, pibende eller hvinende lyd.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 7

◀ **Zantippe ... Diogenes 2,5,36** : »Alkibiad, som sagde: Xantippe er utaalelig med den Skælden, svarede han [Sokrates]: jeg er vant dertil, ligesom til ideligen at høre Lyden af Tridser; og Du taaler jo Gæssenes Skrig«. *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (481,27) bd. 1, s. 72.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 7

◀ **philosophisk Ramser** : en person, der opremser, dvs. gentager velkendt filosofisk stof. Der sigtes til J.L. Heiberg og H.L. Martensen, jf. nedenfor.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 16

◀ **Skolebarnet i Chorsdøren** : hentydning til ældre tiders overhøring af skolens elever i de kristelige børnelærdomme, dels ved biskoppens visitats i sognet, dels ved konfirmationen.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 17

◀ **Historien om den nyere Philosophies ... og det filosofiske Eventyr** : en dobbelt-hentydning til Hegel-disciplene J.L. Heiberg og H.L. Martensen. Hentydningen gælder for det første en ekskurs i Heibergs anmeldelse af W.H. Rothes skrift om treenighedslæren i *Perseus* nr. 1 (488,6). I ekskursen (s. 35-37) refererer Heiberg elementære hegelianske lærdomme om filosofien, der begynder i det forudsætningsløse, dvs. Intet, som imidlertid er lig med Væren, altså noget givet. Hentydningen gælder for det andet Martensens anmeldelse i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16 (Kbh. 1836) af Heibergs logiske kursus fra 1835 (- en anmeldelse, som Heiberg henviser til i sin anmeldelse af Rothe, s. 34). Som indledning refererer Martensen de bekendte lærdomme om, at den moderne, rationalistiske filosofi begyndte med Descartes (s. 518f.), og gennemgår derpå filosofiens historie i kort begreb, indtil han når den hegelianske grundbestemmelse Væren lig med Intet (s. 521f.). Descartes som grundlægger af den nyere filosofi omtales også i Martensens licentiatafhandling (482,4).

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 17

◀ **Cartesius** : latiniseret form af navnet på den franske filosof, matematiker og naturforsker René Descartes (1596-1650). Descartes grundlagde den moderne filosofi ved at gøre erkendelsesteorien til den grundlæggende filosofiske disciplin. Han brød med en lang tradition, der ville redegøre for virkeligheden ud fra metafysiske præmisses, og spurgte i stedet om mulighederne for en sikker menneskelig erkendelse (482,4).

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 18

◀ **Væren og Intet ... Vorden** : hentydning til den første triade i Hegels system, den grundlæggende udvikling af kategorierne 'Sein', 'Nichts' og 'Werden', hvor de to første bestemmes som identiske og den sidste som enheden af de to første. Jf. Hegels *Wissenschaft der Logik* 1. del, 1. afdeling, 1. bog, 1. afsnit, 1. kapitel (*Hegel's Werke* (468,8) bd. 3, udg. af L. von Henning, 1833 [1812], ktl. 552, s. 77-79; *Jub.* bd. 4, s. 87-89). J.L. Heiberg foretager en modifikation af denne triade i »Det logiske System« i *Perseus* nr. 2 (aug. 1838), hvor han ændrer den til: A) Væren og Intet, B) Vorden, C) Tilværen. Dermed går Heiberg ud over Hegel (517,17).

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 19

◀ **Deficit** : underskud.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 19

◀ **amo** : lat. jeg elsker. Den første hovedtid, 1. person singularis præsens indikativ aktiv, af verbet *amare*. Dette verbum bruges i latinsk skolegrammatik som det første eksempel på de svage verbers bøjning.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 26

◀ **af verbum** : dvs. i de øvrige tre af verbets fire hovedtider: 1. person singularis perfektum indikativ aktiv (amavi, jeg elskede), 1. supinum (amatum, for at elske) og præsens infinitiv aktiv (amare, at elske).

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 26

◀ **den pythagoriske Læresætning** : en elementær geometrisk sætning, opkaldt efter den gr. filosof og matematiker Pythagoras (o. 570-497 f.Kr.). Sætningen lyder, at i en retvinklet trekant er kvadratet på hypotenusen (den lange side) lig med summen af kvadraterne på de to kateter (de korte sider). Pythagoræernes bevis for sætningen kendes ikke, men i historiens løb er der udfundet mindst 167 geometiske og 58 algebraiske beviser. Med bemærkningen om, at beviset for sætningen er evident, tænker SK muligvis på Platons dialog *Menon* 82b - 85b, hvor Sokrates ved at udspørge en tilfældig slave dels udfolder et bevis for sætningen, dels demonstrerer, at enhver kan det uden at vide det (jf. *Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 2, s. 264-269). Beviset i *Menon* gælder dog kun for en ligebenet trekant; når det kommer til andre varianter af retvinklede trekanter, bliver sagen mere kompliceret.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 27

◀ **staaet Konfirmation ved et Universitet** : taget en studentereksamen, som dengang, efter behørig undervisning i latinskolen eller privat, blev aflagt på universitetet.

I trykt udgave: Bind 4 side 506 linje 32

◀ **paaagte** : agte på, tage hensyn til.

I trykt udgave: Bind 4 side 507 linje 3

◀ **Hamann** : Johann Georg Hamann (1730-88), tysk forfatter og antirationalistisk filosof. Imod oplysningstidens tro på en ren fornuft betonedede Hamann den paradoksale forening af modsætninger, fx sanselighed og ånd, historie og fornuft. Et kernepunkt i hans tænkning var overbevisningen om, at Gud ved at blive menneske har anerkendt den konkrete virkelighed.

I trykt udgave: Bind 4 side 507 linje 6

◀ **nicht eine bloße ... getrieben. (7,205)** : ty. »ikke en blot og bar όρμή, men en furor uterinus har drevet mig til de fleste afhandlinger. I stedet for at tage imod penge havde jeg hellere givet penge ud og gjort det modsatte af andre forfattere.« Citatet findes i et brev til J.G. Herder, dateret 6. feb. 1785. Henvielsen gælder *Hamann's Schriften*, udg. af Friedrich Roth, bd. 1-8, Berlin (og Leipzig) 1821-43, ktl. 536-544; bd. 7, 1825, s. 205.

I trykt udgave: Bind 4 side 507 linje 6

◀ **όρμή** : gr. (hormē) drift.

I trykt udgave: Bind 4 side 507 linje 6

◀ **furor uterinus** : lat. livmoder-raseri, dvs. en rasende trang til at føde.

I trykt udgave: Bind 4 side 507 linje 7

◀ **Hvad jeg forudsiger ... Prophetiens Gave** : oversat citat fra den rom. digter Horats' satirer, 2. bog (*Satyrarum liber II*) 5,59. Den latinske original lyder: »(...) quidquid dicam, aut erit aut non: / Divinare etenim magnus mihi donat Apollo.« Jf. *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udg., Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 211. En mere præcis oversættelse ville lyde: »Hvad jeg forkynnder, vil ske eller ikke ske; / thi den store Apollon giver mig at profetere«.

I trykt udgave: Bind 4 side 508 linje 2

◀ **Tiresias** : eller Teiresias, blind gr. spåmand, oprindelig i Homers *Odysseen*, 11. sang, hvor Odysseus fremmaner hans sjæl fra dødsriget for at få sandsagn af ham. Horats' satire fingerer en fortsættelse af denne samtale, men retter sig aktuelt mod de testamentejægere, der huserer i Rom.

I trykt udgave: Bind 4 side 508 linje 4

◀ **»hvorledes gik det ikke«?** : citat fra Holbergs komedie *Mester Gert Westphaler* (femaktsversionen, 1723) 1. akt, 3. scene. Hovedpersonen Gert siger til en tiggerkælling: »Ja, Mutter! man skal aldrig sætte sig op imod sin Øvrighed; hvorledes gik det ikke Arius, der satte sig op imod sin Bisp?«

I trykt udgave: Bind 4 side 508 linje 11

◀ **Hr. Professor Heiberg** : 483,24.

I trykt udgave: Bind 4 side 508 linje 14

◀ **Perseus ... kun to Hefter** : 1. hæfte (eller rettere bind) udkom juni 1837, 2. hæfte aug. 1838. Ktl. 569.

I trykt udgave: Bind 4 side 508 linje 16

◀ **et Bidrag ikke blev forsmaaet** : I *Kjøbenhavns flyvende Post* skrev SK under eget navn artiklen »Til Hr. Orla Lehmann« i *Interimsblad* nr. 87, 10. april 1836. Desuden skrev han under mærke »Ogsaa et Forsvar for Qvindens høie Anlæg« i *Interimsblad* nr. 34, 17. dec. 1834; »Kjøbenhavnspostens Morgenbetragtninger i Nr. 43« i *Interimsblad* nr. 76, 18. feb. 1836; »Om Fædrelandets Polemik« 1-2 i *Interimsblad* nr. 82-83, 12.-15. marts 1836; samt formentlig »Fragment af et Brev, (der i Julen har været paa Landet, men er kommet tilbage igien for at aftrykkes i Flyveposten)« i *Interimsblad* nr. 69, 21. jan. 1836.

I trykt udgave: Bind 4 side 508 linje 25

◀ **Flyvepostens uforglemmelige Redakteur** : 483,32.

I trykt udgave: Bind 4 side 509 linje 3

◀ **Subsribent-Antal** : I *Perseus* nr. 2 findes en liste over abonnenter eller abonnter; den tæller 133 navne, heriblandt SKs eget. En række af abonnenterne er dog boghandlere, der aftager flere eksemplarer.

I trykt udgave: Bind 4 side 509 linje 4

◀ **Confluxen** : sammenløbet; tilstrømningen. De to bind af *Perseus* indeholdt i alt seks artikler, heraf fire skrevet af Heiberg selv, én af H.L. Martensen og én af juristen Carl Weis (1808-72).

I trykt udgave: Bind 4 side 509 linje 5

◀ **hvo kjender Tiden og Leiligheden?** : allusion til Matt 24,36 og ApG 1,7. Samtidig en allusion til undertitlen på *F*.

I trykt udgave: Bind 4 side 509 linje 24

◀ **N. N.** : nomen nescio, lat. navnet ved jeg ikke; hvemsomhelst. I renskriften har SK oprindelig skrevet »Mag. Kierkegaard«, men sidenhen anonymiseret (*Pap.* V B 96,18). Forkortelsen svarer desuden til initialerne for Nicolaus Notabene, den angivelige forfatter af *F* (465,5).

I trykt udgave: Bind 4 side 509 linje 31

◀ **Exclusion** : udelukkelse, afsondring; heraf eksklusivitet: udvalghed, fornemhed.

I trykt udgave: Bind 4 side 509 linje 35

◀ **qui nomen philosophiæ dede runt** : lat. som har givet deres navn til filosofien; som har meldt sig under filosofiens faner. 'At give sit navn' (nomen dare) var en almindelig latinsk talemåde, især i forbindelse med militærtjeneste.

I trykt udgave: Bind 4 side 510 linje 11

◀ **εποχη** : gr. (epochē) tilbageholdenhed; dét at opsætte sin dom. På en løs lap, der rummer et udkast til den ufuldendte fortælling *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est*, har SK noteret det samme begreb under overskriften »den retirerende Tvivl« og givet følgende henvisning: »(en Passus i Diogenes af Laerte, som jeg har noteret i min Udgave)« (*Pap.* IV B 13,21). Henvisningen gælder Diogenes Laertios' filosofihistorie, 9. bog, kap. 11, 70 og evt. 11, 76, hvor det betegner de gr. skeptikers filosofi. Børge Riisbrighs oversættelse taler bl.a. om »den Tilbageholdende« og »den Tvivlende« filosofi. *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (481,27) bd. 1, s. 432 og 435.

I trykt udgave: Bind 4 side 510 linje 14

◀ **at tvivle om Alt** : 482,4.

I trykt udgave: Bind 4 side 510 linje 18

◀ **ikke i Systemet, men i Livet** : hentydning til den latinske sentens 'non scholae, sed vitae discimus', dvs. vi lærer ikke for skolen, men for livet. Sentensen, hvis oprindelse er uvis, er blevet brugt som valgsprog af mange skoler. I omvendt form, som en kritik af det rom. skolesystem, kendes den fra filosofen Senecas (4 f.Kr. - 65 e.Kr.) moralske epistler (*Ad Lucilium epistulae morales*) 106,12.

I trykt udgave: Bind 4 side 510 linje 21

◀ **misundelig paa** sin Viden: karrig med, vil beholde for sig selv.

I trykt udgave: Bind 4 side 510 linje 27

◀ **alle Mennesker skulle komme til Sandheds Erkjendelse** : allusion til 1 Tim 2,4: »Gud, vor Frelser, som vil, at alle Mennesker skulle blive salige, og komme til Sandheds Erkiendelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 510 linje 28

◀ **Nedladdenhed** : mildhed (uden vor tids betydning af hovmod).

I trykt udgave: Bind 4 side 510 linje 31

◀ **en Nødvendighed for Theologen ... Tidens Fordringer** : Der kan hentydes til formuleringer af både J.L. Heiberg og H.L. Martensen. Heiberg skriver fx i sin anmeldelse af W.H. Rothes værk om treenighedslæren i *Perseus* nr. 1 (488,6): »En *speculativ Theologie* er den uundgaaelige Fordring« (s. 11). Martensen skriver i sin licentiatafhandling *De autonomia conscientiae sui humanæ, in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta* (482,4): »Men alle Videnskaber ere Momenter i den ene almindelige Videnskab, Philosophien, hvis Culminationspunct er den speculative Theologie« (citeret efter L.V. Petersens oversættelse, s. 4). Om udtrykket 'tidens fordring' i øvrigt 477,26.

I trykt udgave: Bind 4 side 510 linje 32

◀ **sensu eminentiori** : lat. i fremtrædende forstand.

I trykt udgave: Bind 4 side 511 linje 6

◀ **distinguere realiter** : skelne realt, dvs. antage, at to ting faktisk er forskellige og ikke blot den samme ting opfattet på to måder.

I trykt udgave: Bind 4 side 511 linje 20

◀ **κατ' ἐξοχήν** : gr. (kat' exochēn) i fremtrædende forstand (= sensu eminentiori).

I trykt udgave: Bind 4 side 511 linje 21

◀ **hiin gamle karrige Gudinde** : I den gr. mytologi var Athene (hos romerne kaldet Minerva) gudinde for viden og visdom; men bortset fra, at hun var evigt jomfruelig, er det usikkert, hvad her hentydes til.

I trykt udgave: Bind 4 side 511 linje 22

◀ **gravitere til** : stræber eller hælder mod (if. tyngdeloven).

I trykt udgave: Bind 4 side 511 linje 31

◀ **Tutti** : ital. musikudtryk for 'alle', dvs. hele orkesteret eller alle sangere i en opera.

I trykt udgave: Bind 4 side 511 linje 31

◀ **Philosophien erkjender jo Tiden ... en fornuftig Fordring** : hentydning til et berømt og stærkt pointeret udsagn fra fortalen til Hegels *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1821): »Was vernünftig ist, das ist wirklich; / und was wirklich ist, das ist vernünftig«. Jf. *Hegel's Werke* (468,8) bd. 8, udg. af Eduard Gans, Berlin 1833, ktl. 551, s. 17 (*Jub.* bd. 7, s. 33). Hos Hegel er udsagnet fremhævet såvel ved indrykning som ved spatiering.

I trykt udgave: Bind 4 side 511 linje 32

◀ **Residuum** : rest, bundfald.

I trykt udgave: Bind 4 side 512 linje 1

◀ **posito** : 500,26

I trykt udgave: Bind 4 side 512 linje 5

◀ **forraade** : røbe, ytre.

I trykt udgave: Bind 4 side 512 linje 13

◀ **friste** : sætte på prøve (ved at bringe i en vanskelig situation, plage eller lignende).

I trykt udgave: Bind 4 side 512 linje 30

◀ **som Trællen i Palnatoke** : Der hentydes til 4. akt af Adam Oehlenschlägers sørgespil *Palnatoke* (1809), jf. *Oehlenschlägers Tragöudier* bd. 1-10, Kbh. 1841-49, ktl. 1601-1605; bd. 2, 1842, s. 271-273. Hovedpersonerne i tragedien er den korrumpereede kristne konge Harald Blåtand og Palnatoke, som er jarl af Fyn m.m. Palnatoke støtter Haralds søn i dennes oprør mod faderen. I 4. akt beslutter Harald at sende sin træl Skofte ud for at snigmyrde Palnatoke, og Skofte indvilliger, men beder om, at han først må se kong Harald iført sin kroningsdragt.

I trykt udgave: Bind 4 side 513 linje 18

◀ **som Harald Blaatand i Mørke** : sammesteds. Harald Blåtand vil opfylde Skoftes ønske og går ind i sit sengekammer, hvor der er mørkt. Han mener at kunne finde sin kroningsdragt uden at medbringe lys; den ligger til højre, mens hans ligklæder ligger til venstre. Da han igen træder ud af sengekammeret, er han imidlertid iført ligklæderne.

I trykt udgave: Bind 4 side 513 linje 20

◀ **en fri Kunst** : en aktivitet uden nytteværdi. I antikken var de syv frie kunster (lat. 'septem artes liberales') de discipliner, som anstod sig for en fri borger, fordi de ikke var forbundet med håndværk eller direkte nytteformål. De omfattede grammatik, dialektik og retorik ('trivium') samt geometri, aritmetik, astronomi og musik ('quadrivium'). Formidlet til de kristne klosterscholer og universiteter blev disse frie kunster grundlaget for det europæiske dannelsessystem.

I trykt udgave: Bind 4 side 514 linje 7

◀ **Concession** : indrømmelse, tilståelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 514 linje 24

◀ **den triumferende Menighed** : 'Den triumferende kirke' betegnede i ældre teologi den fuldkommenhedstilstand, som skulle herske på jorden efter Kristi genkomst; indtil da var kirken stridende, dvs. uensartet med sin omgivelse. I *Indøvelse i Christendom* (1850) taler SK om den triumferende kirke som den etablerede kirke, der har magt i denne verden og fejlagtigt tror, at alle borgere i et kristent land er kristne.

I trykt udgave: Bind 4 side 514 linje 34

◀ **Jean Paul** : pseudonym for den tyske forfatter Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825), der skrev et stort antal romaner og noveller i en springende, snakkesalig, gerne humoristisk eller satirisk stil. Han var hverken romantiker eller klassicist (som Goethe, hans samtidige), men snarere den sidste repræsentant for det 18. årh.s følsomme tid. Sit pseudonym valgte han efter sin åndelige helt, Jean-Jacques Rousseau. Jean Paul blev en af det 19. årh.s mest læste og citerede forfattere; i Danmark fik han især betydning for H.C. Andersen. Også som æstetisk teoretiker øvede han indflydelse med *Vorschule der Aesthetik*, 1804, 2. udvidede udg. 1813.

I trykt udgave: Bind 4 side 515 linje 12

◀ **Menneskene ere altid ... det Kors, til hvilket man skal nagles** : Kilden er ikke identificeret. SK ejede *Jean Paul'ssämtliche Werke* i 60 bind, Berlin 1826-28, ktl. 1777-1799, og *Vorschule der Aesthetik* i 2. udg., Stuttgart og Tübingen 1813, ktl. 1381-1383.

I trykt udgave: Bind 4 side 515 linje 12

◀ **Philosophien vil ... forstaaelig for Alle** : hentydning til J.L. Heibergs virksomhed. I skriftet *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid* (477,26) skriver Heiberg bl.a., at der for nærværende især må arbejdes på at popularisere filosofien. Med skriftet indbyder han både damer og herrer til en række forelæsninger, der skal give »en for alle *Dannede* fattelig *Indledning til Philosophien*« (s. 53).

I trykt udgave: Bind 4 side 515 linje 34

◀ **Rubrikken** : overskriften, betegnelsen.

I trykt udgave: Bind 4 side 516 linje 1

◀ **Livet er kort ... Konsten altfor lang** : allusion til den latinske sentens 'vita brevis, ars longa', dvs. livet er kort, kunsten lang. Sentensen er egentlig første led af en længere aforisme, som skyldes den gr. læge Hippokrates (o. 460 - o. 370 f.Kr.). Aforismen findes oversat af den rom. filosof Seneca (4 f.Kr. - 65 e.Kr.) i *De brevitate vitae* (da. Om livets korthed) 1. bog, og fortsættelsen lyder: »occasio praeceps, experientia fallax,

judicium difficile«, dvs. anledningen er hastigt forsvundet, erfaringen svigefuld, bedømmelsen vanskelig. J.L. Heiberg lader i slutningen af vaudevillen *Aprilsnarrene* (1826) den kvindelige hovedperson Trine Rar synge, henvendt til publikum: »Livet er kort, og Kunsten lang« (28. scene, »Slutnings-Sang« vers 7). J.L. Heibergs *Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559; bd. 4, 1835, s. 121.

I trykt udgave: Bind 4 side 516 linje 23

◀ **jeg veed ... hvad jeg ikke forstaaer** : allusion til Sokrates' berømte definition af sin egen form for visdom: at vide, hvad han ikke forstod sig på. Jf. fx Platon *Sokrates' Forsvarstale* 21d i *Platonis opera quae exstant*, udg. af Fr. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154; bd. 8, 1825, s. 108f. (*Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 1, s. 270). Allusionen går utvivlsomt via den tyske forfatter og filosof J.G. Hamann (507,6), der i den anden fortale til skriftet *Sokratische Denkwürdigkeiten*, 1759, siger: »Sokrates war, meine Herren, kein gemeiner Kunstrichter. Er unterschied in den Schriften des Heraklitus dasjenige, was er nicht verstand, von dem, was er darin verstand, und that eine sehr billige und bescheidene Vermuthung von dem Verständlichen auf das Unverständliche« (*Hamann'sSchriften* bd. 1-8, udg. af Friedrich Roth, Berlin (og Leipzig) 1821-43, ktl. 536-544; bd. 2, 1821, s. 12. Jf. mottoet til *Begrebet Angest*, SKS 4, 310.

I trykt udgave: Bind 4 side 516 linje 35

◀ **à tout prix** : fr. for enhver pris, dvs. uanset omkostningerne.

I trykt udgave: Bind 4 side 517 linje 11

◀ **Philosopher ... komme ud over Hegel** : endnu en dobbelt-hentydning til H.L. Martensen og J.L. Heiberg. Martensen brugte en stor del af sin anmeldelse af Heibergs logiske kursus (482,4 og 506,17) på at distancere sig fra Hegel. Trods sin udtalte beundring indvender han bl.a., at det rationelle hegelske system er utilstrækkeligt til at omfatte livets hele fylde, og at specielt poesien og religionen rummer en frihed, som kun kan fattes af troen, ikke af begrebet (*Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, s. 515-528). Heiberg markerede sin selvstændighed i forhold til Hegel bl.a. i sine 23 paragraffer til et logisk system i *Perseus* nr. 2 (506,19 og 518,5). I øvrigt fremhæver F.C. Sibbern allerede i en anmeldelse af *Perseus* nr. 1 (1837), at Heiberg »kan baade bevæge sig nogenlunde frit i de hegelske Anskuelser, saa og begynde at gaae ud over Hegel« (*Maanedsskrift for Litteratur* bd. 19, Kbh. 1838, s. 283-360 m.fl., s. 291f.). Sibbern synes at være den første, der har brugt udtrykket.

I trykt udgave: Bind 4 side 517 linje 17

◀ **telegraphisk Efterretning** : 486,28.

I trykt udgave: Bind 4 side 517 linje 18

◀ **hvert Udtryk næsten var af Hegel** : hentydning til Martensens anmeldelse af Heibergs *Nye Digte i Fædrelandet* 1841 (487,35). I omtalen af »En Sjæl efter Døden« fremlægger Martensen en teori om, at det komiskes kategori vil bevare sin gyldighed for de afdøde sjæle i himlen (nr. 398, sp. 3210-3212) – en teori, som står i gæld til de sidste paragraffer af Hegels *Vorlesungen über die Aesthetik* (udg. af H.G. Hotho, *Hegel's Werke* (468,8) bd. 10,3, Berlin 1838, ktl. 1386, s. 534, 559-562, 580; *Jub.* bd. 14, samme sidetal). SK bemærker – men overdriver – denne afhængighed i en kladde til *Begrebet Angest* (*Pap.* V B 60, s. 137) og i en senere udstreget passage i renskriften af samme (*Pap.* V B 72,33).

I trykt udgave: Bind 4 side 517 linje 28

◀ **Slutnings Paragraph ... ud over Hegel** : J.L. Heibergs afhandling »Det logiske System« i *Perseus* nr. 2 (478,18) slutter med § 23, hvor det hedder: »Excursorisk kan endnu bemærkes (for Dem, som interessere sig derfor), hvorvidt den hidtil givne Fremstilling er forskjellig fra den hegelske« (s. 44). Sammesteds s. 5 tales der om, at den hegelske logik »har sine Ufuldkommenheder i Detaillen, saa at den paa et og andet Punkt kan behøve deels nærmere Udviklinger, deels anderledes modificere[n]de Bestemmelser«. Imidlertid er det kun i detaljen, Heibergs fremstilling adskiller sig fra Hegels logik; i alt væsentligt lægger han sig tæt op ad læremesteren.

I trykt udgave: Bind 4 side 518 linje 5

◀ **Opkomst** : opstigning, fremgang.

I trykt udgave: Bind 4 side 518 linje 15

◀ **medieres i en høiere Eenhed** : 497,25.

I trykt udgave: Bind 4 side 518 linje 29

◀ **naar det Uendelige ... saa blive begge Endeligheder** : en sætning, som ofte gentages af Hegel og hegelianerne. Jf. fx J.L. Heibergs *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid* (477,26): »ved at gjøre det Uendelige til Modsætningen af det Endelige, gjør man det til den samme Bestemthed som dette, altsaa til det Endelige selv« (s. 25f.). Se også Hegels *Encyclopædie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* 2. del, § 246, tillæg: »Das wahrhaft Unendliche ist die Einheit seiner selbst und des Endlichen; und das ist nun die Kategorie der Philosophie« (*Hegel's Werke* (468,8) bd. 7,1, udg. af C.L. Michelet, Berlin 1842 [1817], ktl. 562, s. 20; *Jub.* bd. 9, s. 46).

I trykt udgave: Bind 4 side 518 linje 31

◀ **veritas est index sui et falsi** : lat. sandheden er kendetegn for sig selv og det falske. Udtrykket, der var almindeligt brugt i den filosofiske litteratur, stammer fra Baruch de Spinozas (1632-77) *Ethica* 2. del, propositio XLIII scholion (læresætning 43, anmærkningen): »Sane sicut lux seipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui, et falsi est«. I oversættelse: »Visselig, ligesom lyset åbenbarer sig selv og mørket, således er sandheden norm for sig selv og for det falske«. Jf. *Benedicti de Spinoza opera philosophica omnia*, udg. af A. Gfrörer, Stuttgart 1830, ktl. 788, s. 331.

I trykt udgave: Bind 4 side 518 linje 33

◀ **endeliggjør (...) sig** : begrænser sig, binder sig til tid og rum.

I trykt udgave: Bind 4 side 518 linje 34

◀ **Approximations-Bestemmelse** : tilnærmelses-bestemmelse; en bestemmelse baseret på gradforskelle inden for samme kvalitet, altså en kvantitativ bestemmelse. Jf. fx Rasmus Nielsen *Den speculative Logik i dens Grundtræk* (500,32) hæfte 1, s. 48: »Approximation er en fortsat Gradation.«

I trykt udgave: Bind 4 side 519 linje 5

◀ **i Continuitet med det Andet** : i sammenhæng med dét (her filosofien), som noget defineres i modsætning til. Begrebet 'det andet' er lånt fra Hegels filosofi, som SK her bruger parodisk til sine egne formål. Hegels system er monistisk og rummer en ambition om at påvise det uholdbare, dvs. de indre modsigelser, i forskellige former for dualisme, fx legeme - sjæl, menneske - Gud, borger - stat. I hver af dualismene findes et 'andet', som det ene defineres i modsætning til. Hegel prøver at vise, hvordan dette 'andet' i alle tilfælde er en manifestation af det første, og at de to således er begrebsligt beslægtede. Derved fuldbyrdes forsoningen (497,25).

I trykt udgave: Bind 4 side 519 linje 9

◀ **chaotiske Masse, i hvilken de »Dannede ... organiserende Virkning** : Det er usikkert, hvortil der sigtes. Måske til en passage i J.L. Heibergs *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid* (477,26). Her opdeler Heiberg først menneskeheden i genierne og den store masse, idet han karakteriserer genierne som menneskehedens egentlige repræsentanter. Dernæst deler han den store masse i to: »de dannede og de udannede, af hvilke hine ligeledes kunne betragtes som Menneskehedens Repræsentanter, men ligesom i et større og folkeligere Kammer, en Art Underhuus, (...) hvorimod de Udannede, indskrænkede til det blot individuelle Liv, ere udelukkede fra al anden Repræsentation, end den af deres egne Personer« (s. 14). Måske hentydes der også til følgende passage i Heibergs *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Coursus paa den kongelige militære Højskole* (495,20). Der tales om nødvendigheden af at tilegne sig filosofisk erkendelse: »Saaledes lyder Tidsalderens Opfordring til Alle, men dobbelt til de Udvalgte, hvis Bestemmelse det er at ile forud for Mængden, hver i sin særskilte Virkekreds, og plante Culturens Banner i en hidtil ubetraadt Jordbund« (s. 35).

I trykt udgave: Bind 4 side 519 linje 11

◀ **om jeg tiltrods for denne min Dumhed kan blive salig** : måske en hentydning til J.L. Heibergs digt »En Sjæl efter Døden« i *Nye Digte* (487,34), hvor den brave, bedsteborgerlige sjæl ender i Helvede, fordi han er uden sans for det ideale i almindelighed og for filosofi i særdeleshed. Jf. Mefistofeles' replik, da han skal forklare sjælen, hvad Helvede er: »Ifald du forstod Philosophie, / Jeg skulde Sagen dig let forklare: / Vort Rige er det Umiddelbare, / Som ingen Evighed kan befrie, / Fordi der er ingen Grund deri, / Fordi, da det intet Prius har, / Det evig kun bliver hvad det var ...« (s. 90; *Nye Digte. 1841*, udg. af Klaus P. Mortensen, Danske Klassikere, Kbh. 1990, s. 51f.).

I trykt udgave: Bind 4 side 519 linje 33

◀ **inter accidentia sola ... plus et minus reperitur** : lat. »Mellem accidenserne alene, men ikke mellem de substantielle former hos individer af samme art, gives der et mere eller mindre.« En sætning fra den skolastiske logik, der går tilbage til Aristoteles' kategorilære med dennes skelnen mellem substans og accidenser. I en marginalnote i renskriften (*Pap.* V B 96,19) henviser SK til en græsk formulering af tanken,

som han har fra W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 1, s. 327, note 53. Tennemann henviser til den førsokratiske filosof Anaxagoras som ophavsmand til formuleringen og angiver Simplikios' kommentar til Aristoteles' *Fysik* (33b) som sin kilde. Jf. Hermann Diels *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 17. udg. ved Walther Kranz, bd. 1-3, u.st. 1974 [1903]; bd. 1, s. 39 (slutningen af fragment 12). Formuleringen lyder efter Diels' oversættelse: »Men enhver ånd er af samme art, den større såvel som den mindre«.

I trykt udgave: Bind 4 side 520 linje 19

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 4 side 520 linje 33

◀ **at jeg kan staa op til en fuldkomnere Existent** : I renskriften har SK tilføjet: »cfr. Perseus. Fortale« (*Pap.* V B 96,20). Der må derfor sigtes til den afsluttende sætning i »Til Læserne« i *Perseus* nr. 1 (488,6): »Vel betyder *Perseus* paa Dansk: Ødelæggeren; men hans Ødelæggen var ikke Tidens og Dødens absolut negative, men den heroiske, hvoraf en ny og ædlere Tilstand fremgaaer« (s. 14).

I trykt udgave: Bind 4 side 521 linje 16

◀ **Spidsborger** : bedsteborger, en snæversynet og åndløs person.

I trykt udgave: Bind 4 side 521 linje 20

◀ **Røst (...) fra Skyerne** : allusion til Mark 9,7.

I trykt udgave: Bind 4 side 522 linje 34

◀ **böse** : ty. vrede, onde.

I trykt udgave: Bind 4 side 523 linje 2

◀ **at see Græsset groe** : variation af talemåden 'at kunne høre græsset gro', der bl.a. betyder at være meget klog, at have usædvanlige evner (jf. *Dansk Ordbog*, udg. af Videnskabernes Selskab, bd. 2, Kbh. 1802, s. 426). Udtrykket har rod i nordisk mytologi, hvor det om guden Heimdal fortælles, at han kan høre græsset gro på jorden (Snorre Sturlusons edda, 2. del: *Gylfaginning* 26).

I trykt udgave: Bind 4 side 523 linje 16

◀ **adsplittet i Sprogenes Mangfoldighed** : allusion til fortællingen om Babelstårnet i 1 Mos 11, specielt v. 9: »dér forvirrede Herren sproget på hele jorden, og derfra spredte Herren menneskene ud over hele jorden«.

I trykt udgave: Bind 4 side 523 linje 19

◀ **Vrede i hans Næsebor** : Det hebraiske udtryk (rūah afo), der fx i Job 4,9 gengives med »hans vredes pust«, betyder egentlig 'hans næses ånde' eller 'hans næses fnysen'.

I trykt udgave: Bind 4 side 524 linje 8

◀ **det Absolute** : det ubetingede; et nøglebegreb i tysk idealistisk filosofi efter Immanuel Kant (1724-1804). I F.W.J. Schellings (1775-1854) identitetsfilosofi betegner det absolutte den 'universelle fornuft', den enhed, hvori modsætninger som subjekt og objekt, ånd og natur, frihed og nødvendighed mister deres gyldighed og forenes som identiske. Hos Hegel svarer det absolutte til 'ideen'. Hegel antager, at der gives en absolut erkendelse, som udfolder sig efter den dialektiske metode gennem historien. Derved når man gennem den subjektive og den objektive ånd til 'den absolutte ånd', som er det højeste, mest abstrakte stadium i ideens udvikling, og som indeholder de forrige, endelige stadier.

I trykt udgave: Bind 4 side 524 linje 16

◀ **betitlet: filosofiske Overveielser** : SK udkastede ideen til et skrift med denne titel i sin journal JJ, nov./dec. 1842. Skriftet skulle udgives i hæfter: »Cartesius har for en stor Deel nedlagt sit System i de 6 første meditationes. Man behøver da ikke altid at skrive Systemer. Jeg vil udgive 'filosofiske Overveielser' i Hefter og deri kan jeg rykke ud med mine midlertidige Betænkninger. Det var maaske ikke saa galt at skrive paa Latin« (*Pap.* IV A 2). På et løst blad, muligvis fra 1844, opstiller han en disposition for skriftets indhold (*Pap.* V A 100-101).

I trykt udgave: Bind 4 side 525 linje 1

◀ **confinium** : lat. grænseområde. På SKs tid også brugt om grænseområdet mellem 1. og 2. karakter ved visse akademiske eksaminer, inkl. teologisk attestats. Ved sammentælling af karaktererne for de skriftlige prøver kunne den samlede karakter midlertidigt placeres i confinium for derpå at blive hævet eller sænket ved mundtlig eksamen.

I trykt udgave: Bind 4 side 525 linje 5

◀ **pium desiderium** : lat. fromt ønske; bruges ofte i betydningen et umuligt håb.

I trykt udgave: Bind 4 side 525 linje 14

◀ **Jeg har ikke tvivlet om Alt** : 482,4.

I trykt udgave: Bind 4 side 525 linje 15

◀ **Systemet** : 468,14.

I trykt udgave: Bind 4 side 525 linje 19

◀ **et oprindelig dansk System** : Udtrykket kan hentyde til både J.L. Heibergs og Rasmus Nielsens forsøg på at opbygge et altomfattende logisk system (500,28f.).

I trykt udgave: Bind 4 side 525 linje 21

◀ **pereat** : lat. lad ham omkomme; ned med ham.

I trykt udgave: Bind 4 side 525 linje 31

◀ **producerer Een ... en Forklaring af Aristoteles** : Der sigtes til J.L. Heibergs udtalelse om *Gjentagelsen* i artiklen »Det astronomiske Aar« i *Urania* for 1844, s. 97ff. (484,21). Heiberg omtaler ikke udtrykkeligt Aristoteles, men skriver: »At Forfatteren virkelig i den Berømmelse, han tildeler Gjentagelsen, har fornemmelig havt Naturens Categorier for Øie, og, maaskee uden at vide det, har udstrakt Begrebets Gyldighed udenfor dets retmæssige Grændser, synes at indlyse (...) deraf, at han netop har anvendt det paa et naturphilosophisk Begreb, nemlig *Bevægelsen*, idet han mener, at Begrebet af Gjentagelse vilde kunne tilveiebringe en Forsoning mellem Eleaterne og Heraclit, altsaa mellem de to modsatte filosofiske Skoler, af hvilke den ene nægtede al Bevægelse, den anden derimod saae Alt i Bevægelse« (s. 98). Det var netop denne strid mellem eleaterne og Heraklit, som Aristoteles i sin naturfilosofi forsøgte at slå bro over. At SK opfatter Heibergs ord som en påstand om, at Aristoteles henregnede bevægelsen til naturens sfære, fremgår af den utrykte polemik »Et lille Indlæg af Constantin Constantius Forfatteren af 'Gjentagelsen'« fra årsskiftet 1843/44. Her indvender SK mod Heibergs kritik, at når Aristoteles definerer overgangen fra mulighed til virkelighed som en *κίνησις* (*kínēsis*), dvs. en bevægelse, så taler han om frihedens eller åndens sfære (*Pap. IV B 117*, s. 290). SKs egen Aristoteles-fortolkning er altså modsat den, han tillægger Heiberg, og det er baggrunden for, at han i *F* kan åle Heiberg for at korrekse ham med en forklaring af Aristoteles, som ved nærmere eftersyn går ud på noget, Aristoteles aldrig har sagt.

I trykt udgave: Bind 4 side 526 linje 4

◀ **fra Aristoteles eller fra en Tjenestepige** : måske en hentydning til Holbergs komedie *Philosophus udi Egen Indbildning* (1754), hvor den kvikke tjenestepige Pernille spiller en central rolle i en intrige, der bibringer filosofen Cosmoligoreus større selvindsigt. I 4. akt, 2. scene, hvor Pernille har iklædt sig akademisk hat og kappe for at optræde som filosofisk doktor fra Prag, siger hendes medsammensvorne Jeronimus: »Hun seer ud som det kunde være Aristoteles selv«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (468,22) bd. 7.

I trykt udgave: Bind 4 side 526 linje 10

◀ **captatio benevolentiae** : lat. anglen efter velvilje; påkaldelse af modtagerens bevågenhed. Et fast begreb i retorikken, hvor det betegner et af de indledende afsnit i en tale eller en skriftlig fremstilling. *Captatio benevolentiae* går altid forud for en meddelelse af indholdet.

I trykt udgave: Bind 4 side 526 linje 20

◀ **gaaer jeg mit skjæve Skud** : Talemåden 'at gå sit skud' betyder at fortsætte sin bevægelse, at gå jævnt og roligt fremad; den er her blandet sammen med talemåden, at noget 'går sin skæve (dvs. planløse, tilfældige) gang'.

I trykt udgave: Bind 4 side 526 linje 25

◀ **Død for de mange Forhold ... de dagligdags** : citat fra Jens Baggesens digt »Min Gienganger-Spøg, eller den søde Kniv« (1814). Jf. *Jens Baggesens danske Værker*, udg. af forfatterens sønner og C.J. Boye, bd.

1-12, Kbh. 1827-32, ktl. 1509-1520; bd. 6, 1829, s. 143.

I trykt udgave: Bind 4 side 526 linje 27

◀ **Morskabslæsning** : 465,2.

I trykt udgave: Bind 4 side 527 linje 2

◀ **Forord bryder jo ingen Trætte** : Forord (egl. i betydningen forhåndsftale) skaber ingen strid. Ordsprog, bl.a. optegnet i Peder Syv *Aldmindelige Danske Ordsproge* bd. 1-2, Kbh. 1682-88; bd. 2, s. 273 (*Danmarks gamle Ordsprog* bd. 7, 2 nr. 14475). Ordsproget er muligvis dannet ved sammenblanding af to: 'Forord bryder al trætte', dvs. en forhåndsftale hindrer al strid, og 'Forord byder (eller volder) ingen trætte', dvs. en forhåndsftale skaber ingen strid. Derefter er ordsproget ofte omdannet. Den her brugte form kan i sig selv have to modsatte betydninger: Forord *hindrer*, hhv. *skaber* ingen strid.

I trykt udgave: Bind 4 side 527 linje 4

◀ **Den, der slaaer igjen, begynder Striden** : variation af talemåden 'Den, som slår igen, ypper trætte (eller kiv)', bl.a. optegnet i Moths ordbog (476,16). Talemåden er til dels dannet efter Jesu formaning i Matt 5,39: »Men jeg siger jer, at I ikke må sætte jer til modværgen mod den, der vil jer noget ondt. Men slår nogen dig på din højre kind, så vend også den anden til«.

I trykt udgave: Bind 4 side 527 linje 4